

Odgovornost elektroničkih publikacija za komentare korisnika

Lulić, Leda

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Law / Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:199:277846>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-18**

Repository / Repozitorij:

[Repository Faculty of Law University of Zagreb](#)

Sveučilište u Zagrebu
Pravni fakultet
Katedra za pravo informacijskih tehnologija i informatiku

Leda Lulić

**ODGOVORNOST ELEKTRONIČKIH PUBLIKACIJA ZA KOMENTARE
KORISNIKA**

Diplomski rad

Mentor: izv. prof. dr. sc. Hrvoje Lisičar

Zagreb, lipanj 2022.

Izjava o izvornosti

Ja, Leda Lulić pod punom moralnom, materijalnom i kaznenom odgovornošću, izjavljujem da sam isključiva autorica diplomskog rada te da u radu nisu na nedozvoljeni način (bez pravilnog citiranja) korišteni dijelovi tuđih radova te da se prilikom izrade rada nisam koristila drugim izvorima do onih navedenih u radu.

Leda Lulić v.r.

Liability of electronic publishers for user comments

Abstract

In this paper, the right to freedom of expression is presented in the context of commenting on articles in electronic publications. This paper will examine who is responsible in the current national system, and whom the author believes should be responsible for the content of comments. This topic is popular in the Republic of Croatia because of the new Electronic Media Act that was passed in October 2021, which was frequently discussed in the months before its adoption, mostly because of the possibility of electronic publications being responsible for all content. This paper analyzes the provisions of this law relating to electronic publications, and the issue of civil and criminal liability. Emphasis will be placed on hate speech - a term common in many international conventions and recommendations that have been addressed in the context of the limits of freedom of expression. The focus is on domestic legislation and relevant case law of the European Court of Human Rights. For the purpose of this paper research was conducted on the simplicity of hiding user's identity when writing comments on Croatian news websites which makes prosecution more difficult, and seriousness that electronic publications approach the obligations imposed by law as a condition for exemption from liability for all content, including comments.

Keywords : right to freedom of expression, hate speech, Electronic Media Act, electronic publications, user comments, European Court of Human Rights

Sažetak

U ovom se radu prikazuje doseg prava na slobodu izražavanja u kontekstu komentiranja članaka u elektroničkim publikacijama. Ispituje se tko je prema trenutnom nacionalnom uređenju odgovoran odnosno koga autorica smatra da bi trebao biti odgovoran za sadržaje u komentarima. Ova tematika je u Republici Hrvatskoj vrlo aktualna jer je u listopadu 2021. donesen novi Zakon o elektroničkim medijima oko kojeg je i mjesecima prije donošenja bila česta rasprava, najviše oko pitanja odgovornosti elektroničkih publikacija za sav sadržaj. U radu se analiziraju odredbe tog zakona koje se odnose na elektroničke publikacije te također pitanje građanskopravne i kaznenopravne odgovornosti. Naglasak se stavlja na govor mržnje – pojam čest u mnogim međunarodnim konvencijama i preporukama koje su obrađene u kontekstu granica slobode izražavanja. Stavljen je fokus na domaće zakonodavstvo i relevantnu praksu Europskog suda za ljudska prava. Za ovaj rad provedeno je i istraživanje koliko je lako na domaćim portalima sakriti identitet pri pisanju komentara i samim time otežati kazneni progon, odnosno koliko ozbiljno elektroničke publikacije pristupaju ispunjavanju obvezi koje im je zakon naložio kao uvjet za oslobođenje od odgovornosti za cjelokupan sadržaj uključujući i komentare.

Ključne riječi: pravo na slobodu izražavanja, govor mržnje, Zakon o elektroničkim medijima, elektroničke publikacije, komentari korisnika. Europski sud za ljudska prava

Sadržaj

Abstract	3
Sažetak	4
1. Uvod.....	1
2. Prednosti i mane elektroničkih publikacija općenito.....	3
2.1. Pojam <i>online</i> komentara.....	5
3. Pravo na slobodu izražavanja	6
3.1. Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda	6
3.2. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima	9
3.3. Govor mržnje.....	10
3.3.1. Govor mržnje u hrvatskom pravnom okviru	11
4. Zakonodavni okvir	12
4.1. Vrste odgovornosti	12
4.1.1. Građanskopravna odgovornost.....	12
4.1.2. Kaznena odgovornost.....	13
4.2. Zakon o elektroničkim medijima s naglaskom na članak 94.....	15
4.2.1. Zaštita maloljetnika	16
4.2.2. Ozbiljnost obveza elektroničkih publikacija	19
4.2.3. Prvobitni prijedlog Zakona o elektroničkim medijima.....	22
5. Istraživanje hrvatskih elektroničkih publikacija.....	23
5.1. Stvaranje korisničkih računa	24
5.2. Prijavljivanje komentara.....	27
6. Praksa Europskog suda za ljudska prava.....	29
6.1. Delfi AS protiv Estonije	29
6.2. Magyar Tartalomszolgáltatok Egyesulete (MTE) i Index.hu Zrt protiv Mađarske.....	31
6.3. Pihl protiv Švedske.....	32
6.4. Sanchez protiv Francuske.....	33
7. Pitanje odgovornosti elektroničkih publikacija za cjelokupan sadržaj.....	35
8. SLAPP i cyberSLAPP tužbe	37
9. Prijedlog i primjer dobre prakse.....	40
10. Zaključak.....	42
11. Popis literature.....	45

1. Uvod

Cilj ovog rada je prikazati i analizirati kako je uređena odgovornost za sadržaje u komentarima ispod članaka objavljenih u elektroničkim publikacijama nakon donošenja novog Zakona o elektroničkim medijima krajem 2021. godine te prikazati doseg prava na slobodu izražavanja. ZEM je u pogledu sadržaja temeljni zakon koji uređuje prava i obveze pravnih i fizičkih osoba koje se bave djelatnošću pružanja usluga elektroničkih publikacija.¹

Prema njemu elektroničke publikacije su urednički oblikovani, proizvedeni ili prikupljeni medijski sadržaji koje putem interneta objavljuju pružatelji usluga elektroničkih publikacija u svrhu javnog informiranja, zabave ili obrazovanja.²

U praksi se susrećemo s još nekim sinonimima za taj pojam, poput portala ili internetskih portala, online medija ili online izdanja, informativnih ili novinskih portala, itd.³ Tako ću i ja u ovom radu koristiti neke od tih naziva koji će se uvijek odnositi na elektroničke publikacije.

Sadržajno, kao uvod u ovu složenu temu prvo ću predložiti prednosti i izazove elektroničkih publikacija kao medija za prijenos informacija te značaj pojave komentara za slobodu izražavanja i uključivanja građana u javni diskurs.

Kako bi se uopće moglo analizirati pitanje odgovornosti elektroničkih publikacija za protuzakonite komentare s naglaskom na poticanje na nasilje i mržnju, prvo je potrebno detaljno analizirati te pojmove te što sve obuhvaćaju. Stoga u poglavlju *Pravo na slobodu izražavanja* opisujem koji međunarodni i domaći propisi ga uređuju te koje su njegove granice i načini kontrole.

Kao jedno od temeljnih ljudskih prava ono mora biti ograničeno samo u iznimnim slučajevima. Upravo je zato pitanje uklanjanja komentara na elektroničkim publikacijama i kažnjavanje zbog njih sporno u javnosti koja nije dovoljno upoznata, a često i odbija biti upoznata s punim značenjem slobode govora, a pogotovo s pojmom govora mržnje.

Zato detaljno analiziram i pojam govora mržnje i njegovo pravno uređenje i na međunarodnoj i nacionalnoj razini, koje su isprepletene. Naime, RH je dio europskog pravnog prostora čije

¹ Čl. 1. Zakona o elektroničkim medijima ("Narodne novine" br. 111/21.), (dalje: ZEM)

² Ibid., čl. 3., st. 6.

³ Kunić, Tamara. Komentari građana na informativnim portalima kao dio participativnog novinarstva, Disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb, 2021., str. 15. (dalje: Komentari građana)

povijesno i kulturno nasljeđe sadrži restriktivnije poimanje slobode izražavanja tj. netoleriranje govora mržnje.⁴

Iznosim hrvatsko zakonodavno uređenje odgovornosti, s naglaskom na građanskopravnu odgovornost za štetu počinjenu objavom u medijima te kaznenu odgovornost za poticanje na nasilje i mržnju te druga srodna kaznena djela.

Ovaj rad sadrži i istraživanje postupanja hrvatskih elektroničkih publikacija koje sam provela s ciljem utvrđivanja koliko su ozbiljno pojedine najčitanije elektroničke publikacije pristupile stvarnom provjeravanju identiteta korisnika, koji se po novom zakonodavnom uređenju moraju registrirati kako bi mogli pisati komentare te koliko revno pristupaju moderiranju sadržaja u svojim komentarima.

Naglasak u prikazu novog Zakona o elektroničkim medijima stavljam na promijenjeno pravno uređenje u odnosu na prijašnji Zakon o elektroničkim medijima te članak 94. koji sada drugačije uređuje odgovornosti elektroničkih publikacija komentare.

Naime, moj stav, koji detaljnije iznosim u poglavlju *Pitanje odgovornosti elektroničkih publikacija za cjelokupan sadržaj*, jest da su komentari ispod članaka sadržajni dio tog članka te da bi pružatelji elektroničkih publikacija neovisno o odgovornosti autora komentara trebali biti suodgovorni za cjelokupan sadržaj na svojim stranicama.

Nadalje, detaljno analiziram taj članak i odredbe zakona na koji se poziva, posebice odredbe o zaštiti maloljetnika uz konkretne primjere iz domaće prakse te pitanje provedivosti pojedinih odredbi i nejasnost mjerila za određivanje novčanih kazni.

U poglavlju *Presude Europskog suda za ljudska prava* fokusiram se na nekoliko presuda čija je tema povezana s (ne)odgovornosti elektroničkih publikacija za protuzakonite komentare objavljene na njihovim stranicama. Prikazat ću uspostavljene ustanovljene kriterije koje je Europski sud za ljudska prava u svojim odlukama slijedio pri vaganju različitih prava, najčešće prava na slobodu izražavanja u odnosu na pravo na privatnost.

⁴ Munivrana Vajda, Maja; Šurina Marton, Andrea. Gdje prestaju granice slobode izražavanja, a počinje govor mržnje? analiza hrvatskog zakonodavstva i prakse u svjetlu europskih pravnih standarda, Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu (Zagreb), vol. 23, broj 2/2016, str. 464. (dalje: Gdje prestaju granice slobode izražavanja, a počinje govor mržnje?)

U radu izlažem i neke *de lege ferenda* prijedloge, a u poglavlju *Prijedlozi i primjeri dobre prakse* i neke pozitivne pomake i pristupe kod određenih internacionalnih elektroničkih publikacija, koje bi bilo preporučljivo implementirati i u Hrvatskoj.

2. Prednosti i mane elektroničkih publikacija općenito

Internet je postao jedan od glavnih izvora informiranja za ljude u čitavom svijetu. Prema istraživanju Reutersa, elektroničke publikacije postale su najdominantniji izvor informiranja za hrvatske građane.⁵ Dodatna prednost online članka je ta što je omogućeno dinamičnije i brže informiranje, te tako novinski portali postaju jednako ažurni kao i radio i televizija.

Dok su postojala samo tiskana izdanja novina, neka novu, bitnu vijest mogli su objaviti tek idući dan kad izađe novi broj dnevnih novina. Sada se javnost može informirati nedugo nakon što se neki važan događaj zbije. Medij radija i televizije je prije pojave elektroničkih publikacija u tom pogledu bio u očitoj prednosti u odnosu na tiskovine.

Moglo bi se reći da je postojanje interneta u jednu ruku otežalo novinarski posao jer se čini da je sada puno teže filtrirati sadržaj koji je stvarno bitan i vrijedan objave. Dobiva se dojam da je u modernom svijetu sve bitno pa i čitatelji upijaju sav sadržaj koji pronalaze, a često se u toj ogromnoj količini informacija izgube one koje bi se stvarno mogle smatrati važnima.

No pojava interneta i općeniti tehnološki napredak novinarima je omogućio da puno lakše mogu doći do potrebnih informacija za pisanje članaka te više ne moraju istraživati po arhivima i knjižnicama. Također, jednostavnije je ispraviti pogrešne informacije i prepravljati objavljene članke ili uživo iz sata u sat pratiti neki događaj. Primjerice, dok su samo postojala tiskovna izdanja, tek bi se sljedeći dan mogla ispraviti određena informacija, a ako je riječ o tjednim novinama, tek za sedam dana. Tehnološki napredak doveo je i do toga da se sav sadržaj može jednostavno snimiti ili fotografirati mobitelom te slati u redakciju ili čak i izravno objavljivati. Općenito je lakši protok informacija i manje je vremena potrebno na tehničke prepreke.

Potrebno je istaknuti i prednost elektroničkih publikacija kao dvosmjernog medija, tj. korisnici mogu sudjelovati u kreiranju sadržaja (npr. Komentiranjem, slanjem videosnimki i informacija), dok su ostali mediji i dalje većinski jednosmjerni.

⁵ 87% građana se informira putem elektroničkih publikacija.
Reuters Institute Digital News Report 2022., str. 71.

Također postoji velik financijski pritisak na komercijalne medije koji se većinski financiraju putem oglasa uz svoje online članke.⁶ Zato u online novinskim izdanjima često primjećujemo „trivijalne“ informacije i senzacionalističke naslove – kako bi privukli publiku da pristupe članku i oglasima uz njega. Zadnjih godina hrvatske medijske kuće okrenule su se još jednom izvoru prihoda – uvjetovanju pristupa većem dijelu svoga sadržaja plaćanjem mjesečne ili godišnje pretplate.

Svjetski trend zahtijevanja plaćanja pretplate postoji već niz godina, a glavni razlog je sve manja profitabilnost novina jer ljudi sve više informacija dobivaju na internetu,⁷ posebice društvenim mrežama.⁸ Prema prethodno spomenutom Reuters istraživanju, u RH samo 8% ljudi plaća pretplatu na elektroničke publikacije.⁹

Problematično je da se pritom mnogi često ne potrudu razabrati pouzdan od nepouzdanog izvora informacija.¹⁰

Istraživanje Sveučilišta Columbia i Francuskog Nacionalnog Instituta pokazalo je da na društvenim mrežama ljudi dijele poveznice na članke bez da su ih uopće pročitali.¹¹ Čak se na 59% podijeljenih poveznica nikad nije „kliknulo“, nego samo dijelilo dalje.¹²

Međutim, u novinarstvu ipak treba postojati određena razina profesionalizma i novinarske etike, koje ostale širitelje informacija na internetu ne obvezuju. Također, kako ću u radu analizirati, uvođenje pretplate ponekad je i jedan od načina pokušaja smanjivanja negativnih komentara ispod online članaka.

⁶ Kunić, Tamara. Komentari građana, op. cit. (bilj. 3.), str. 14.

⁷ Subscription Trends in the Digital Media Industry, <https://www.chargebee.com/blog/subscription-trends-digital-media-industry/> (pristup: 6.4.2022.)

⁸ New Research Shows that 71% of Americans Now Get News Content via Social Platforms, 12.1.2021., SocialMediaToday, <https://www.socialmediatoday.com/news/new-research-shows-that-71-of-americans-now-get-news-content-via-social-pl/593255/> (pristup: 26.5.2022.)

⁹ Reuters Institute Digital News Report 2022., op.cit. (bilj. 5.), str. 71.

¹⁰ Zajedničko istraživanje više američkih sveučilišta iz 2018. pokazuje da se prosječno mjesečno na Facebooku pogleda 70 milijuna lažnih vijesti i sadržaja. Ta je brojka smanjena u odnosu na visokih 200 milijuna mjesečno u doba predsjedničkih izbora u SAD-u 2016. godine.; Allcott, Hunt; Gentzkow, Matthew; Yu, Chuan. Trends in the Diffusion of Misinformation on Social Media, 2018., str. 3. i 5.

¹¹ 6 in 10 of you will share this link without reading it, a new, depressing study says, 16.6.2016., The Washington Post, <https://www.washingtonpost.com/news/the-intersect/wp/2016/06/16/six-in-10-of-you-will-share-this-link-without-reading-it-according-to-a-new-and-depressing-study/> (pristup: 26.5.2022.)

¹² Ibid. (pristup: 26.5.2022.)

Stoga su brojne medijske kuće zaključile da sadržaj i kvaliteta njihovih online izdanja ne moraju biti besplatni te da postoje ljudi koji će prepoznati važnost toga da što više novinskih kuća ostane na životu.¹³

S druge strane, jasno je vidljivo da su sniženi kriteriji za kvalitetu novinskog članka pa je u tom smislu jednostavnije svakodnevno na svoje informativne portale stavljati puno materijala. Pritom, ne mislim na istraživačko novinarstvo, pisanje kolumni, kritika, recenzija te općenito zahtjevnijih tekstova s detaljnom analizom i osvrtom na neki događaj.

2.1. Pojam *online* komentara

Konstantna dostupnost članaka na internetu otvorila je put za veću čitateljsku aktivnost te participaciju u javnom diskursu kroz mogućnost komentiranja novinskih članaka. Prije pojave mogućnosti komentiranja sadržaja objavljenih u elektroničkim medijima medijski prostor bio je uglavnom koncipiran kao jednostrana komunikacija novinara prema javnosti, dok pojava mogućnosti komentiranja u dijalog masovno uključuje i ostale građane.¹⁴

Tako čitatelji mogu pozitivno doprinijeti pročitanom članku, a i upustiti se u argumentiranu raspravu s drugim komentatorima. Specifičnost web portala je u tome što omogućuju komentare u dužem vremenskom razdoblju i u pravilu su ti komentari i dostupni mnogo duže nego npr. komentari slušatelja uključenih u izravni radijski ili TV prijenos, a samim time im je i doseg puno širi jer nije ograničen na ljude koji su u tom trenutku slušali prijenos uživo.

Također, novinskim kućama komentari su korisni jer u određenoj mjeri osiguravaju da se korisnici duže zadržavaju na njihovim stranicama te se tako informiraju o interesima, uvjerenjima, stajalištima korisnika i prikupljaju njihove osobne podatke koje mogu iskoristiti u svrhu marketinških aktivnosti.

U istraživanju utjecaja ograničavanja komentiranja online novinskih članaka na količinu govora mržnje provedenom 2019. godine na University of Texas at Austin izneseno je par zanimljivih zaključaka. Jedan od njih je da je potpuno isključivanje mogućnosti komentiranja dovelo do toga da su se korisnici kraće zadržavali na stranicama elektroničkih publikacija, nego li prije dok su komentari postojali.¹⁵ Što je i razumljivo jer su imali manje sadržaja za pročitati.

¹³ Subscription Trends in the Digital Media Industry, op.cit. (bilj. 7.), (pristup: 6.4.2022.)

¹⁴ Kunić, Tamara. Komentari građana, op.cit., str. 39.

¹⁵ News Comments: What Happens When They're Gone or When Newsrooms Switch Platforms, University of Texas at Austin, Center for Media Engagement, <https://mediaengagement.org/research/comment-changes/> (pristup: 7.4.2022.)

Dakle, moglo bi se zaključiti da je ta opcija, koju je prihvatilo i nekoliko elektroničkih publikacija u RH¹⁶, donekle neuspješna jer je ipak cilj da se čitatelji što duže zadržavaju na njihovim stranicama i čitaju što više članaka, čime se ostvaruje i veći prihod od marketinga.

Međutim, kako ću pokazati u ovom radu, postoji i negativna strana komentiranja, a to je olakšana pojava govora mržnje. Naime, izražavanje stavova i mišljenja komentatora dodatno je olakšano i činjenicom da im je identitet često skriven¹⁷ (što upravo novi ZEM želi spriječiti) pa nemaju toliku zadržku u komentiranju.

3. Pravo na slobodu izražavanja

Brojni međunarodni i regionalni dokumenti te preporuke¹⁸ naglašavaju bitnost prava na slobodu izražavanja za postojanje demokratskog i pluralističkog društva.¹⁹

3.1. Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda

Jedna od glavnih konvencija, čije ću odredbe u ovom radu često spominjati, jest Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda (dalje: EKLJP)²⁰ koju je i Republika Hrvatska ratificirala 5. studenog 1997.²¹

Osnovno pravo koje ću u ovom radu analizirati te ukazati na njegove granice, njegovu neapsolutnost te pitanje odgovornosti elektroničkih publikacija je pravo na slobodu izražavanja iz članka 10. EKLJP.²²

¹⁶ Dnevnik.hr, Slobodna Dalmacija, Jutarnji list

¹⁷ Kunić, Tamara. Komentari građana, op.cit., str. 36.

¹⁸ Opća deklaracija o ljudskim pravima, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, Konvencija o sprječavanju i kažnjavanju zločina genocida, Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, Opća preporuka br. 35 o suzbijanju govora mržnje, Okvira odluka o rasizmu i ksenofobiji

Munivrana Vajda; Šurina Marton. Gdje prestaju granice slobode izražavanja, a počinje govor mržnje?, op.cit. (bilj. 4.), str. 440.

Gagliardone, Iginio; Gal, Danit; Alves, Thiago; Martinez, Gabriela. Countering Online Hate Speech, UNESCO, 2015., str. 18. (dalje: Countering Online Hate Speech)

¹⁹ Munivrana Vajda; Šurina Marton: Gdje prestaju granice slobode izražavanja, a počinje govor mržnje?, op.cit., str. 436.

²⁰ Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda (NN-MU 18/97, 6/99, 14/02, 13/03, 9/05, 1/06, 2/10), (dalje: EKLJP)

²¹ Konvencija, Ured zastupnika Republike Hrvatske pred Europskim sudom za ljudska prava, <https://uredzastupnika.gov.hr/konvencija-437/437> (pristup: 22.6.2022.)

²² EKLJP, op.cit., (bilj. 20.), čl. 10.

Prema njemu svatko ima pravo na slobodu izražavanja, u što su uključene sloboda mišljenja i sloboda primanja i širenja informacija i ideja bez miješanja javne vlasti i bez obzira na granice.²³ Prema ustaljenoj praksi Europskog suda za ljudska prava (dalje: ESLJP), koje ću se također u ovom radu dotaknuti, pravo na slobodu izražavanja odnosi se i na informacije koje „vrijeđaju, šokiraju ili uznemiruju“ određene društvene skupine.²⁴ Međutim bitno je napomenuti da se time ne daje „pravo na vrijeđanje“,²⁵ ono ne postoji. Postoji samo tolerancija takvog govora jer je i on do određene mjere dio slobode izražavanja. Granični slučajevi se onda preispituju ako dođu do suda.

Zato se već u drugom stavku članka 10. spominju ograničenja prava na slobodu izražavanja. Uz to je pravo, u demokratskom društvu vezana i značajna odgovornost te ono sa sobom donosi i određene dužnosti. Osnovna je dužnost da za njega postoje zakonski propisana i nužna ograničenja iz niza legitimnih ciljeva koji se navode kao opravdani razlozi da se to pravo u određenoj mjeri ograniči.²⁶

Ti su razlozi interesi državne sigurnosti, teritorijalne cjelovitosti ili javnog reda i mira, sprječavanje nereda ili zločina, zaštita zdravlja ili morala, zaštita ugleda ili prava drugih, sprječavanje odavanja povjerljivih informacija ili očuvanje autoriteta i nepristranosti sudbene vlasti.²⁷

Ono što je nužno je da to ograničenje slobode izražavanja zadovolji tri glavna kriterija testa razmjernosti: da je ograničenje predviđeno zakonom na dostupan i predvidljiv način²⁸; da ima legitiman cilj u smislu zaštite nekog od nabrojanih prava iz čl.10., st. 2., primjerice zaštite od negativnih stereotipa koji mogu utjecati na pravo na privatnost osobe iz članka 8.; te da je nužno u demokratskom društvu, odnosno da je uspostavljena poštena ravnoteža između nekog legitimnog interesa s jedne i prava na slobodu izražavanja s druge strane.²⁹

Pitanje utvrđivanja ravnoteže između različitih prava u konkretnim slučajevima zahtjevan je zadatak sudova i zakonodavne vlasti. Kod u radu obrađenih presuda kad je ESLJP presudio da je došlo do povrede nekog konvencijskog prava većinom je razlog bio taj što domaći sudovi

²³ Ibid., čl. 10., st. 1.

²⁴ Munivrana Vajda; Šurina Marton. Gdje prestaju granice slobode izražavanja, a počinje govor mržnje?, op.cit., str. 436.

²⁵ Dr. McGonagle, Tarlach. The Council of Europe against online hate speech: Conundrums and challenges, expert paper, str. 5. (dalje: Expert paper on hate speech)

²⁶ Munivrana Vajda; Šurina Marton. Gdje prestaju granice slobode izražavanja, a počinje govor mržnje?, op.cit., str. 436.

²⁷ Ibid., fusnota 6

²⁸ Važno je i da nema nenadane i nepredvidljive promjene sudske prakse.; Ibid., str. 458.

²⁹ Ibid., str. 458- 459

nisu dovoljno precizno vagali između dva prava te nisu detaljno objasnili zašto je u konkretnom slučaju jedno pravo bitnije od drugoga. Naime, ograničenje prava mora biti nužno s obzirom na okolnosti slučaja.³⁰

ESLJP je ustanovio kriterije za utvrđivanje pojma nužnosti u demokratskom društvu, a to je da ponajprije za to mora postojati neodgodiva i žurna društvena potreba te da ograničenje bude razmjerno i primjereno legitimnom cilju.³¹ Međutim, državama je dodijeljeno tzv. polje slobodne procjene. Ta doktrina omogućava ESLJP da istovremeno državama nametne svoje autonomno tumačenje konvencijskih prava te ograniči svoje uplitanje u tumačenja nacionalnih sudova.³² Polje slobodne procjene ovisi o tome postoji li zajednički stav na razini Europe o određenom pitanju te o kojem je pravu riječ (npr. za apsolutna prava, poput prava na život ili zabrane mučenja, polje slobodne procjene je usko.)³³ Također, ako postoji europski konsenzus oko pristupa određenom pravu, onda je polje slobodne procjene pojedinih država također usko.³⁴ Primjerice najuže je kada je riječ o političkom govoru jer se političarima omogućava veća sloboda izražavanja, no i oni bi se trebali suzdržavati od promicanja netolerancije.³⁵ S druge strane, kad je riječ o moralnim, etičkim i vjerskim pitanjima, državama je ostavljena široka slobodna procjena. Međutim kod slučajeva od nedvojbenog javnog interesa ograničenja slobode izražavanja moraju se tumačiti restriktivno, čak i kada se te izjave tiču religijskih pitanja.³⁶

Još jedan mehanizam uz ograničavanje sloboda iz članka 10. osiguran je i u članku 17. čija je svrha onemogućavanje zloupotrebe priznatog prava ako se ono protivi načelima na kojima EKLJP počiva.³⁷ Primjeri za to su negacija Holokausta, opravdavanje pro-nacističkih politika, proglašavanje svih Muslimana teroristima³⁸, rasističke, ksenofobne ili anti-semitske izjave.³⁹

³⁰ Munivrana Vajda; Šurina Marton. Gdje prestaju granice slobode izražavanja, a počinje govor mržnje?, op.cit., str. 459.

³¹ Mijić Vulinović, Ivana. Ograničenja slobode izražavanja u Republici Hrvatskoj u odnosu na međunarodno pravo, s posebnim osvrtom na presude Europskog suda, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, god. 58, 3/2021, str. 968. i 969.

³² Trykhlil, Kristina. The principle of proportionality in the jurisprudence of the European Court of Human Rights, EU and comparative law issues and challenges series (ECLIC) Vol. 4 (2020), Osijek, str. 139. i 140.

³³ Ibid., str. 141.

³⁴ Ibid.

³⁵ Munivrana Vajda; Šurina Marton. Gdje prestaju granice slobode izražavanja, a počinje govor mržnje?, op.cit., str. 459.

³⁶ Ibid., str. 459. i 460.

³⁷ Dr. McGonagle, Tarlach. Expert paper on hate speech, op.cit. (bilj. 25.), str. 10.

³⁸ European Court of Human Rights, Internet: case-law of the European Court of Human Rights, Updated: June 2015, Vijeće Europe, 2011., nova verzija 2015., str. 55.

³⁹ Dr. McGonagle, Tarlach, Expert paper on hate speech, op.cit., str. 11.

3.2. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima

Sličan pristup slobodi izražavanja ima i Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (dalje: MPGPP). Člankom 19. propisuje se pravo na slobodu izražavanja⁴⁰ te osnovne mogućnosti njegova ograničavanja⁴¹ koje su sadržajno slične onima iz čl. 10., st. 2. EKLJP.

Kao i EKLJP, ovaj Pakt ima zasebni članak koji ograničava slobodu izražavanja u slučajevima „pozivanja na nacionalnu, rasnu ili vjersku mržnju koja potiče diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje“ te ono mora zakonom biti zabranjeno.⁴² Tako je Vijeće za ljudska prava UN-a pojasnilo da je članak 20. svojevrsni *lex specialis* u odnosu na članak 19.⁴³

Razlika između ta dva članka je i u tome što je opće ograničenje slobode izražavanja za države opcionalno, dok je ograničenje iz članka 20. obavezno i mora biti propisano zakonom.⁴⁴

Međutim u fazi ratifikacije MPGPP mnoge su države stavile rezervu na taj članak 20. jer su smatrale da je općenito ograničenje dovoljno te da nije potrebno uvoditi zasebnu odredbu.⁴⁵

Budući da ograničavanje slobode izražavanja treba ostati iznimka, a ne pravilo, do primjene članka 20. treba doći tek u slučajevima premašivanja visokog praga tolerancije te slobode govora (tzv. *Threshold test*).⁴⁶

Republika Hrvatska je Ustavom propisala zabranu i kažnjivost svakog pozivanja ili poticanja na rat ili uporabu nasilja, na nacionalnu, rasnu ili vjersku mržnju ili bilo koji oblik nesnošljivosti.⁴⁷

⁴⁰ Ujedinjeni narodi (Opća skupština), Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, (rezolucija br. 2200 A /XXI/), 1966, čl. 19. (dalje. MPGPP)

⁴¹ Ibid.

⁴² Ibid., Čl. 20., st. 2.

⁴³ Vijeće za ljudska prava, Opći komentar br. 34, članak 19: Freedoms of opinion and expression, 12. rujna 2011., para 48-52

⁴⁴ Gagliardone, Iginio et al. Countering Online Hate Speech, op.cit. (bilj. 18.), str. 20.

⁴⁵ Ibid., str. 19.

⁴⁶ Test se sastoji od šest elemenata koji trebaju istovremeno postojati da bi se određeni govor mogao smatrati nedopuštenim i biti kazneno djelo:

1) kontekst, 2) govornikov položaj u društvu uz uzimanje u obzir publike kojoj je govor upućen, 3) određena doza namjere, 4) sadržaj i forma (npr. koliko je govor provokativan i izravan), 5) doseg izrečenog govora, odnosno koliko široku publiku je obuhvatio te doseg medija putem kojih je upućen, te 6) vjerojatnost, tj. stupanj rizika da će taj govor stvarno izazvati nasilje protiv određene marginalizirane skupine (premda da bi bila riječ o kaznenom djelu dovoljno je poticanje na nasilje ili mržnju, a ne nužno da se ono i izvrši).

Rabat Plan of Action on the prohibition of advocacy of national, racial or religious hatred that constitutes incitement to discrimination, hostility or violence, od 11. siječnja 2013., para. 29.

⁴⁷ Ustav Republike Hrvatske ("Narodne novine" br. 56/90., 135/97., 8/98. - službeni pročišćeni tekst, 113/00., 124/00. - službeni pročišćeni tekst, 28/01., 41/01. - službeni pročišćeni tekst, 76/10., 85/10. - službeni pročišćeni tekst, 5/14.), čl. 39.

3.3. Govor mržnje

ESLJP je pojam govora mržnje prvi put upotrijebio 1999. godine u četiri presude protiv Turske, ali nije detaljno objasnio taj pojam niti kako je on povezan sa prijašnjim slučajevima i presudama toga suda.⁴⁸

Međutim, govor mržnje je širok pojam te za sada nije univerzalno definiran.⁴⁹

Primjerice, ESLJP svakom slučaju pristupa pojedinačno s ciljem da sudske odluke i razlozi njihova donošenja ne bi bili previše ograničavajući za potencijalne buduće slučajeve odlučivanja o povredi članka 10.⁵⁰ U praksi ESLJP razvili su se kriteriji pri ograničenju prava na slobodu izražavanja ako je ono uistinu nužno i razmjerno potrebi.⁵¹

To je po mom mišljenju i ispravno jer ne bi trebala postojati jedna konačna definicija, nego otvorena lista primjera, a koji se kroz praksu ESLJP dalje razvijaju. Ipak je bitan kontekst u kojem je potencijalni govor mržnje izrečen.

Međutim određeno sistematiziranje neprihvatljivog izražavanja ipak postoji. Tako su primjerice u Preporuci Vijeća Europe iz 1997. godine pobrojani oblici izražavanja koji se u određenim slučajevima smatraju govorom mržnje.

To su „svi oblici izražavanja koji šire, potiču, promiču ili opravdavaju rasnu mržnju, ksenofobiju, antisemitizam i druge oblike mržnje temeljene na netoleranciji, uključujući i netoleranciju izraženu agresivnim nacionalizmom i etnocentrizmom, diskriminacijom ili neprijateljstvom prema manjinama, imigrantima ili ljudima imigrantskog porijekla.“⁵²

Primjer za naknadni razvoj sudske prakse je činjenica da je 2012. godine ESLJP homofobni govor također prepoznao kao oblik govora mržnje.⁵³

Važno je istaknuti da govor mržnje ne obuhvaća svaki izraz mržnje ili uvredljive i proste izjave, već samo one varijante javnog izražavanja netrpeljivosti koje su usmjerene prema osobi ili

⁴⁸Dr. McGonagle, Tarlach. Expert paper on hate speech, op.cit., str. 11.

Spomenute četiri presude sve su donesene 8. srpnja 1999.: Sürek v. Turkey (No. 1), para. 62; Sürek & Özdemir v. Turkey, para. 63; Sürek v. Turkey (No. 4), para. 60 and Erdogdu & Ince v. Turkey, para. 54.

⁴⁹ Munivrana Vajda; Šurina Marton, Gdje prestaju granice slobode izražavanja, a počinje govor mržnje? op.cit., str. 439.

⁵⁰ Dr. McGonagle, Tarlach. Expert paper on hate speech, op.cit., str. 11.

⁵¹ Munivrana Vajda; Šurina Marton. Gdje prestaju granice slobode izražavanja, a počinje govor mržnje?, op.cit., str. 460.

⁵² Recommendation No. R 97/20 on “hate speech” adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe, od 30. svibnja 1997., Scope

⁵³ Dr. McGonagle, Tarlach. Expert paper on hate speech, op.cit., str.12.

skupini na temelju njihovih nepromjenjivih identitetskih značajki koje dijele s ostalim pripadnicima skupine.⁵⁴

Bitno je napomenuti da se govorom mržnje mogu smatrati i verbalni i neverbalni načini javnog izražavanja mišljenja, poput slika, znakova, simbola, gesta, itd.⁵⁵

3.3.1. Govor mržnje u hrvatskom pravnom okviru

U hrvatskom zakonodavstvu govor mržnje se ne spominje kao pojam, ali su kažnjivi njegovi brojni pojavni oblici kroz niz odredbi ponajprije Kaznenog zakona (dalje: KZ),⁵⁶ te za ovaj rad bitnog Zakona o elektroničkim medijima (dalje: ZEM).

Glavni inkriminirani postupci vezani uz govor mržnje u KZ-u su javno poticanje na nasilje i mržnju, izravno i javno poticanje na genocid, izravno i javno poticanje na zločin agresije te javno poticanje na terorizam.⁵⁷ Povreda ravnopravnosti⁵⁸ također je bitno kazneno djelo na koje se u ZEM-u poziva i poglavlje o elektroničkim publikacijama.⁵⁹

Primjerice za javno poticanje na nasilje i mržnju u medijima bitno je da je to poticanje upućeno javnosti putem sredstava javnog priopćavanja, poput radija, televizije te za ovaj rad bitnog-interneta.⁶⁰ Elektroničke publikacije dostupne su svima putem interneta pa su tako često i vrlo jednostavan i lako dostupan medij za poticanje na nasilje i mržnju u komentarima ispod članaka. Ono što povećava krug komentara koji bi se potencijalno mogli karakterizirati kao govor mržnje je činjenica da je dovoljna neizravna namjera za poticanje mržnje ili nasilja jer je ustvari riječ o općem, neodređenom poticanju.⁶¹

Nije nužno da se čin nasilja potaknutog komentarom ispod novinskog članka stvarno poduzme. Ustvari je često cilj razvijanje određenih negativnih emocija, zauzimanje stavova i stvaranje neprijateljske klime.⁶² Uostalom, po općenitoj definiciji, mržnja i je emocija koja sadrži osjećaj krajnje odbojnosti i neprijateljstva prema nekome ili nečemu.⁶³

⁵⁴ Kunić, Tamara. *Komentari građana*, op.cit., str. 45-46

⁵⁵ Munivrana Vajda; Šurina Marton. *Gdje prestaju granice slobode izražavanja, a počinje govor mržnje?*, op.cit., str. 438.

⁵⁶ Kazneni zakon ("Narodne novine" br. 125/11., 144/12., 56/15., 61/15., 101/17., 118/18., 126/19., 84/21.), (dalje: KZ)

⁵⁷ Čl. 325., 88., 89. i 99. KZ-a

⁵⁸ Čl. 125. KZ-a

⁵⁹ Čl. 94. st. St.2. ZEM-a

⁶⁰ Munivrana Vajda; Šurina Marton. *Gdje prestaju granice slobode izražavanja, a počinje govor mržnje?*, op.cit., str. 449.

⁶¹ *Ibid.*, str. 449-450

⁶² *Ibid.*, str. 450.

⁶³ Definition of hate, Merriam- Webster, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/hate> (pristup: 4.4.2022.)

Tako i prema praksi ESLJP, poticanje na mržnju ne mora uvijek sadržavati i poziv na čin nasilja ili drugo kazneno djelo.⁶⁴

4. Zakonodavni okvir

4.1. Vrste odgovornosti

Institut odgovornosti za štetu primjenjuje se i ako je šteta nastala zbog informacije objavljene u medijima. Kao što je vidljivo iz sudske prakse prikazane u ovom radu⁶⁵, šteta može nastati i zbog komentara ispod online članaka. Prema Zakonu o medijima (dalje: ZoM), ako se informacijom objavljenom u medijima drugome prouzroči šteta, odgovoran je nakladnik tog medija (ako autorizirana objavljena informacija nije u dobroj vjeri, onda solidarno odgovara i glavni urednik), osim u zakonom propisanim slučajevima.⁶⁶ Na utvrđivanje odgovornosti za naknadu štete primjenjuju se propisi o obveznim odnosima, osim ako ZoM-om nije drukčije određeno.⁶⁷

Fizičkoj i pravnoj osobi prouzročena šteta u medijima može nastati ne samo kroz sadržaj koji bi se mogao karakterizirati kao govor mržnje, nego i u obliku povrede prava osobnosti i kaznenih djela protiv časti i ugleda.

4.1.1. Građanskopravna odgovornost

Nematerijalna šteta (povreda prava osobnosti) predstavlja povredu subjektivnih neimovinskih prava i interesa⁶⁸, a naknađuje se objavljivanjem ispravka informacije i isprikom nakladnika te isplatom naknade sukladno općim propisima obveznog prava.⁶⁹

U Zakonu o obveznim odnosima postoji otvorena lista prava osobnosti, a između ostalog među njima su nabrojani ugled, čast, dostojanstvo, ime te privatnost osobnog i obiteljskog života.⁷⁰ Sva ta prava objavom informacije u medijima ili komentarima čitatelja mogu biti povrijeđena.

⁶⁴ Munivrana Vajda; Šurina Marton. Gdje prestaju granice slobode izražavanja, a počinje govor mržnje?, op.cit., str. 450.

⁶⁵ Vidi poglavlje *Praksa Europskog suda za ljudska prava*

⁶⁶ Čl. 21. Zakona o medijima ("Narodne novine" br. 59/04., 84/11., 81/13.), (dalje: ZoM)

⁶⁷ Čl. 21., st. 3. ZoM-a

⁶⁸ Klarić, Petar; Vedriš, Martin. Građansko pravo, Zagreb, 2014., str. 590.

⁶⁹ čl. 22., st. 1. ZoM-a

⁷⁰ Čl.19.,st.2., Zakona o obveznim odnosima ("Narodne novine" br. 35/05., 41/08., 125/11., 78/15., 29/18., 126/21.), (dalje: ZOO)

4.1.2. Kaznena odgovornost

U Kaznenom zakonu nabrojana su kaznena djela protiv časti i ugleda koja se progone po privatnoj tužbi.⁷¹ Ta djela su uvreda i kleveta, te za oba postoji teži oblik ako je djelo počinjeno putem tiska, radija, televizije, računalnog sustava ili mreže ili na drugi način zbog čega je ono postalo pristupačno većem broju osoba. Tada je i novčana kazna viša.⁷²

U sudskoj praksi i pravnoj teoriji pojam uvrede bio bi „svako očitovanje kojim se omalovažava osjećaj osobne vrijednosti ili izražava nepoštovanje ljudskog dostojanstva druge osobe.“⁷³

Dok je kleveta iznošenje ili prenošenje neistinitih tvrdnji koje mogu naškoditi časti ili ugledu osobe, a da je pritom osoba koja ih je prenosila znala da su one neistinite.⁷⁴

Također, 2015. godine je uveden, za novinarski posao bitan, članak o isključenju protupravnosti za kazneno djelo uvrede u slučaju da je počinitelj obilježja tog djela ostvario između ostalog u javnoj informaciji, u novinarskom poslu ili obrani nekog prava, a to je učinio u javnom interesu ili zbog drugih opravdanih razloga.⁷⁵

Međutim, analizirajući relevantnu praksu ESLJP dalo bi se zaključiti da je za utvrđivanje odgovornosti elektroničkih publikacija za uvredljive ili klevetničke komentare ispod njihovih članaka ipak potrebno da ti komentari pozivaju i na nasilje ili mržnju⁷⁶ ili da je riječ o ozbiljnom napadu na čast i ugled osobe koji ugrožava pravo na privatnost.⁷⁷

Također, u slučaju da se izravno tuži osobe koje su napisale komentare, i time potencijalno počinile kazneno djelo uvrede ili klevete, pitanje je ima li uvijek elektronička publikacija dužnost otkrivanja identiteta komentatora?⁷⁸

⁷¹ Čl. 150. KZ-a

⁷² Čl. 147., st. 2. i čl. 149., st. 2. KZ-a

⁷³ Kunić, Tamara. Komentari građana, op.cit., str. 57.

⁷⁴ Čl. 149., st. 1. KZ-a

⁷⁵ Čl. 148.a KZ-a

⁷⁶ Tako je ESLJP presudio u predmetu Pihl protiv Švedske, zahtjev broj 74742/14 od 7. veljače 2017. i Magyar Tartalomsgazdálkodók Egyesülete (MTE) i Index.hu Zrt protiv Mađarske, zahtjev broj 22947/13, od 2. veljače 2016. (vidi poglavlje *Praksa Europskog suda za ljudska prava*)

⁷⁷ ESLJP, Høiness protiv Norveške, zahtjev broj 43624/14., od 19. lipnja 2019., para. 64

⁷⁸ Primjerice u Kanadi se koristi test razmjernosti kojim se utvrđuje mora li vlasnik stranice otkriti identitet korisnika koji je difamirao osobu koja podnosi tužbu. Ustanovljeni kriteriji koji se trebaju utvrditi su: je li navodni počinitelj kaznenog djela opravdano očekivao da će ostati anonimn, postupa li tužitelj u dobroj vjeri, jesu li razumni naponi da se identificira počinitelj ostali neuspješni te vaganje između prava na čast i ugled i prava na slobodu izražavanja i privatnost.

Heatherly, Kyle A.; Fargo, Anthony L; Martin, Jason A. Anonymous Online Comments: The Law and Best Media Practices from Around the World, 2014., str. 8.

Komentatori imaju pravo na privatnost i između ostalog zato često i koriste nadimke umjesto svojeg pravog imena. Stoga je bitno pronaći ravnotežu između prava na privatnost osobe i prava na slobodu izražavanja.

U analizi online komentara potrebno je utvrditi njihovu ozbiljnost i očitu protuzakonitost te kontekst u kojem su nastali, na koga se odnose te jesu li izazvali značajne posljedice.⁷⁹

Ako su komentari napisani u svrhu raspravljanja o pitanjima koja su od javnog interesa, a da pritom nisu očito protuzakoniti niti potiču na nasilje i mržnju, onda ih nema razloga uklanjati niti odavati identitet osoba koje su ih napisale.⁸⁰ Nadalje, ako se komentari odnose na političare, veća je tolerancija govora koji se smatra prihvatljivim jer političari po samoj prirodi svojeg posla iznose stavove koji su podložni javnoj kritici.⁸¹

Stoga u citiranom slučaju Standard Verlagsgesellschaft mbH protiv Austrije, gdje je bila riječ o tome da elektronička publikacija nije htjela odati identitet korisnika koji su pisali komentare u kojima su kritizirali dvojicu austrijskih političara, jest došlo do povrede prava na slobodu izražavanja kada joj je austrijski Vrhovni sud naložio da oda njihov identitet, bez da je pritom izvršio test razmjernosti između spomenutih prava na privatnost i prava na slobodu izražavanja.⁸²

Dakle, ključni razlog zašto je došlo do povrede prava na slobodu izražavanja je činjenica da domaći sud nije izvršio svoju obvezu vaganja dvaju prava, nego je bez uzimanja u obzir konteksta i bez objašnjenja zašto je pravo tih političara na privatnost bitnije, naložio elektroničkoj publikaciji da otkrije osobne podatke komentatora.⁸³

Smatram da bi u praksi moglo doći do poteškoća pri utvrđivanju koji je to sadržaj „očito protuzakonit“, a koji nije. Osnovni razlog za to je što osobe koje će to prve, prije suda, utvrđivati rade u novinskoj redakciji i nisu pravnici da bi mogli to sa sigurnošću procijeniti i na temelju toga odlučiti hoće li odati ili ne osobne informacije korisnika.

Primjerice, ukoliko netko želi tužiti privatnu osobu zbog uvrede ili klevete izrečene u komentarima, novinar ili moderator onaj je koji prije započinjanja bilo kakvih pravnih koraka,

⁷⁹ ESLJP, Standard Verlagsgesellschaft mbH protiv Austrije (no. 3), zahtjev broj 39378/15, od 7. prosinca 2021., para. 85

⁸⁰ Ibid., para. 89-90

⁸¹ Ibid., para. 87

⁸² Press Release of ECHR, Der Standard should not have been forced to reveal online commenters' personal information, ECHR 378 (2021), 7.12.2021., str. 1.

⁸³ Ibid., str. 3.

prvi procjenjuje da li je riječ o osobi čiji je komentar očito protuzakonit te stoga njegov identitet treba odati. Novinari odlučuju hoće li otkriti nečiji identitet ili ga zaštititi pa ako ga ne otkriju izlažu se potencijalnoj tužbi. Naravno, uvijek se mogu pravno posavjetovati sa stručnjakom, ali to zahtijeva dodatne financijske izdatke.

Tako se u jednom istraživanju pristupa njemačkih novinskih portala moderiranju govora mržnje spominje da mnogi novinari traže pomoć od kolega u spornim primjerima poticanja na nasilje i mržnju.⁸⁴ Upravo zato da pristup ne bi bio previše individualan, neformalno odlučuju u kolektivu.

Također, nisu sve osobe jednako obrazovane u vezi nijansi govora mržnje te je nužno ne pretjerano uklanjati komentare bez prvobitnog provođenja detaljnije analize komentara, po mogućnosti prema spomenutom *Threshold* testu.

4.2. Zakon o elektroničkim medijima s naglaskom na članak 94.

Kao što je već rečeno, 22.10. 2021. na snagu je stupio novi Zakon o elektroničkim medijima. On obvezuje⁸⁵ pružatelje elektroničkih publikacija da poduzmu sve mjere da se onemogući objavljivanje sadržaja koji potiču na nasilje ili mržnju⁸⁶, na kaznena djela terorizma⁸⁷, kaznena djela povezana s dječjom pornografijom⁸⁸ te rasizmom i ksenofobijom.⁸⁹

Također, u članku 14. ZEM navodi što se sve smatra sadržajem koji potiče na mržnju i diskriminaciju.

Zabranjeno je širiti mržnju „na osnovi rasne ili etničke pripadnosti ili boje kože, spola, jezika, vjere, političkog ili drugog uvjerenja, nacionalnog ili socijalnog podrijetla, imovnog stanja, članstva u sindikatu, obrazovanja, društvenog položaja, bračnog ili obiteljskog statusa, dobi, zdravstvenog stanja, invaliditeta, genetskog naslijeđa, rodnog identiteta, izražavanja ili spolne orijentacije te antisemitizma i ksenofobije, ideja fašističkih, nacističkih, komunističkih i drugih totalitarnih režima.“⁹⁰

⁸⁴ Paasch-Colberg, Sünje; Strippel, Christian. „The Boundaries are Blurry...”: How Comment Moderators in Germany See and Respond to Hate Comments, *Journalism Studies*, 2022., str. 236-237, (dalje: „The Boundaries are Blurry...”)

⁸⁵ Čl. 94., st. 2. ZEM-a

⁸⁶ Čl. 14. ZEM-a

⁸⁷ Čl. 99. KZ-a

⁸⁸ Čl. 163. KZ-a

⁸⁹ Čl. 125. KZ-a

⁹⁰ Čl. 14., st. 2. ZEM-a

Dakle, popis je velik, ali zatvoren jer ne spominje mogućnost širenja skupa na „druge osobine“ (osim „i drugih totalitarnih režima“), poput, primjerice, čl. 325. KZ-a o javnom poticanju na nasilje ili mržnju. Međutim, u radu sam već nabrojala i druge zakonske odredbe koje obvezuju medije, a otvorenog su tipa.

4.2.1. Zaštita maloljetnika

Pri uređenju zaštite maloljetnika od sadržaja u elektroničkim publikacijama, čl. 94. samo se poziva na čl. 24., st. od 3. do 5. u kojima je zaštita maloljetnika uređena u odnosu na audio i audiovizualne medijske usluge.

Prema zakonskom tekstu nije u potpunosti jasno odnosi li se taj članak samo na slučajeve kada elektroničke publikacije objavljuju video materijale ili se analogno odnosi na sav sadržaj.

Pružatelj medijske usluge treba osigurati da audiovizualne medijske usluge koje bi mogle naštetiti fizičkom, mentalnom ili moralnom razvoju maloljetnika objavljuje samo kad je osigurao da ih maloljetne osobe vjerojatno neće vidjeti. To postiže s raznim tehničkim mjerama poput odabira vremena emitiranja ili alata za provjeru dobi.⁹¹

U svom istraživanju nisam naišla niti na jedan slučaj da je za pristup sadržaju na elektroničkim publikacijama potrebna provjera dobi korisnika, niti se pri registraciji traži dob.

Povremeno se pojavljivalo upozorenje na uznemirujući sadržaj, međutim to vrlo vjerojatno nije dovoljno da zaustavi maloljetnika od pristupa npr. uznemirujućim slikama iz rata u Ukrajini koje su se znale objavljivati u svako doba dana.

U drugom stavku članka 24. kao primjer sadržaja neprimjerenih za maloljetnike navode se oni koji uključuju bezrazložno nasilje.⁹² Nije mi trebalo puno vremena da pronađem članak na Dnevno.hr od 4. 5. 2022., popraćen videom koji prikazuje tučnjavu i svojevrzni pornografski sadržaj.⁹³ Članak je objavljen oko 13 sati, dakle u doba dana kada je većina maloljetnika vjerojatno budna i na internetu.

⁹¹ Čl. 24., st. 3. ZEM-a

⁹² Čl. 24., st. 2. ZEM-a

⁹³ (VIDEO) ŽESTOKO SE 'NASAĐIVALA' I SVI SU GLEDALI! Uzdasi pred radnikom Čistoće: Samo sto metara dalje momci se isprebijali na kolodvoru, Dnevno.hr, 4.5.2022., <https://www.dnevno.hr/vijesti/video-zestoko-se-nasadivala-i-svi-su-gledali-uzdasi-pred-radnikom-cistoce-samo-sto-metara-dalje-momci-se-isprebijali-na-kolodvoru-1954976/> (pristup 7.5.2022.)

Po mom mišljenju samo pozivanje na članak 24. nedovoljno je precizno i zbunjujuće te se zapravo nikakav poseban napor nije uložio u to da se maloljetnike stvarno zaštititi od neprimjerenih sadržaja.

Agencija za elektroničke medije objavila je i Pravilnik o zaštiti maloljetnika u elektroničkim medijima kojem je produženo djelovanje do donošenja novog, usklađenog s novim ZEM-om.⁹⁴ On propisuje da su pružatelji elektroničkih publikacija obvezni osigurati da se na naslovnoj stranici ne objavljuju neprimjerene slike ili sadržaji te da se vizualnim simbolom označi da sadržaj nije primjeren za maloljetnike.⁹⁵

Također iznimno bitna je odredba stavka 5. kojom se zabranjuje objavljivanje informacija kojima se otkriva identitet maloljetnika uključenog u slučajeve svih oblika nasilja. Ta zabrana vrijedi bez obzira je li dijete svjedok, žrtva ili počinitelj ili je pokušalo ili izvršilo samoubojstvo. Ne smiju se ni iznositi pojedinosti iz djetetovih obiteljskih odnosa i privatnog života.⁹⁶

U zadnjih par godina postoji par primjera u kojima su elektroničke publikacije redovito kršile tu odredbu, a bila je riječ o djeci žrtvama kaznenih djela.⁹⁷

Prvi je slučaj iz 2019. o višekratno silovanoj 15-godišnjoj djevojčici, a počinitelji su također bili maloljetnici i mlađi punoljetnici. Mediji su do detalja pratili ovaj slučaj te čak objavili imena i prezimena počinitelja, njihove fotografije i pojedinosti o privatnom životu. Ti podaci dijelili su se po društvenim mrežama uz pozive na linč. Međutim gore od toga je što su i novinski portali prenosili te pojedinosti o počiniteljima, unatoč profesionalizmu u postupanju, koji bi se, za razliku od ostalih ljudi, od novinara trebao očekivati.⁹⁸ Prema spomenutom Pravilniku o

⁹⁴ Čl. 106. ZEM-a

⁹⁵ Agencija za elektroničke medije. Pravilnik o zaštiti maloljetnika u elektroničkim medijima, („Narodne novine“ br. 28/15.), čl. 15., (dalje: Pravilnik o zaštiti maloljetnika)

⁹⁶ Čl. 24., st. 5. ZEM-a

⁹⁷ Nedavni primjer je i izvještavanje hrvatskih portala o masovnom ubojstvu djece 24.5.2022. u jednoj osnovnoj školi u Texasu. Žrtve su većinom bile djeca od 7 do 11 godina, no naše elektroničke publikacije su sve prenosile prijevod iste strane vijesti u kojima su objavljena njihova imena i prezimena te čak i fotografije.

Identificirane prve žrtve masakra: "Bio je najslađi dječak kojeg sam ikad poznao", Index.hr, 24.5.2022., <https://www.index.hr/vijesti/clanak/identificirane-prve-zrtve-masakra-amerie-jo-je-prije-dva-tjedna-navrsila-10-godina/2366960.aspx> (pristup: 25.5.2022.);

Identificirane prve žrtve pokolja u SAD-u: 'Bio je najslađi dječak kojeg sam ikad poznao...', 24 sata, 25.5.2022., <https://www.24sata.hr/news/identificirane-prve-zrtve-pokolja-u-sad-u-bio-je-najsladi-djecak-kojeg-sam-ikad-poznao-837861> (pristup: 25.5.2022.);

Ovo su žrtve krvavog napada u Teksasu: 'Moja teta nije uspjela, žrtvovala se štiteći tu djecu', Jutarnji list, 25.5.2022., <https://www.jutarnji.hr/vijesti/svijet/ovo-su-zrtve-krvavog-napada-u-teksasu-moja-teta-nije-uspjela-zrtvovala-se-stitecu-tu-djecu-15201952> (pristup: 25.5.2022.)

⁹⁸ Saznali smo tko su osumnjičeni za silovanje! Dolaze iz situiranih obitelji, Dnevno.hr, 15.10.2019., <https://www.dnevno.hr/vijesti/saznali-smo-tko-su-osumnjicenci-za-silovanje-dolaze-iz-situiranih-obitelji-1378611/> (pristup 8.5.2022.), (dalje: Saznali smo tko su osumnjičeni za silovanje)

zaštiti maloljetnika, takvi podaci i pojedinosti iz obiteljskih odnosa ne smiju se objavljivati ako bi to dovelo do ugrožavanja dobrobiti maloljetnika.⁹⁹

Ono što je dodatno obilježilo ovaj slučaj je i primjer potencijalne prve presude protiv medija za narušavanje privatnosti djeteta u RH. Naime, urednik zadarskog Hrvatskog tjednika nepravomoćno je osuđen na uvjetnu kaznu zatvora zbog povrede privatnosti djeteta.¹⁰⁰

Osuđen je zato što je na naslovnici objavio sliku te maloljetne djevojčice popraćenu naslovom i tekstom u kojima ju se optužuje da je slučaj silovanja izmislila na nagovor zadarske policije te nadalje „opisuje u detalje njezine seksualne videosnimke, predstavljajući je kao promiskuitetnu ženu, plaćenu lažnu svjedokinju, te lažljivicu.“¹⁰¹ Dakle, protuzakonito je otkrio njen identitet te ju i difamirao.

Međutim, način na koji su ostali mediji izvještavali o njenom slučaju također je zabrinjavajući. Budući da je riječ je o stanovnicima malog mjesta kod Zadra, mala je vjerojatnost da ti stanovnici nisu mogli pretpostaviti o kome je riječ uz niz informacija koje su mediji redovito objavljivali, čime je ponajprije povrijeđena privatnost žrtve.

Sličan primjer izvještavanja o maloljetnicima kojim je na najgrublji način narušena novinarska etika bio je slučaj u kojem je na Pagu otac svoje četvero maloljetne djece bacio s balkona.

Ne vidim nikakvog opravdanja da je u javnom interesu objavljivanje fotografije te djece, niti snimke balkona s kojega su bačena. Na slikama im je poprilično loše zamagljeno lice te se nalaze pored majke kojoj lice nije sakriveno.¹⁰² U svakom slučaju nisu uloženi napor da se njihov identitet stvarno sakrije budući da su se u medijima javno objavila imena i slike majke i oca te njihova adresa stanovanja.¹⁰³

Kao primjer profesionalizma valjalo bi istaknuti Slobodnu Dalmaciju u kojoj su donijeli uredničku odluku da neće objavljivati detalje iz obiteljskog života te djece pa čak ni slike oca jer su smatrali da to nije u javnom interesu.¹⁰⁴

⁹⁹ Pravilnik o zaštiti maloljetnika, op.cit.(bilj. 95.), čl. 3., st. 2.

¹⁰⁰ Uvjetna kazna novinaru koji je otkrio identitet silovane djevojčice, Radio Slobodna Evropa, 27.1.2022., <https://www.slobodnaevropa.org/a/hrvatska-novinar-zadar-kazna-silovanje-maloljetnica/31674540.html> (pristup 8.5.2022.)

¹⁰¹ Homa, Melita. Kršenje prava djece u hrvatskim medijima, Diplomski rad, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku, Osijek, 2020., str. 36-37

¹⁰² Otac ih bacio s balkona: Djeca s Paga danas izlaze iz bolnice, 24 sata, 11.3.2019., <https://www.24sata.hr/news/djeca-s-paga-koju-je-otac-bacio-s-balkona-izlaze-iz-bolnice-618441>(pristup 8.5.2022.)

¹⁰³ Homa, Melita. Kršenje prava djece u hrvatskim medijima, op.cit. (bilj. 101.), str. 38.

¹⁰⁴Ibid., str. 39.

Ono što je također problematično je činjenica da unatoč tome što je riječ o slučajevima iz 2019., pretežno huškački komentari, koji eksplicitno pozivaju na nasilje, ispod tih članaka i dalje nisu obrisani.

Primjerice komentara ispod članka o zadarskom slučaju na portalu Dnevno.hr¹⁰⁵ ima svega 19, a među njima ih je mnogo koji pozivaju na nasilje i potpuno otkrivaju identitete osumnjičenih. Govor mržnje i pozivanje na nasilje u kaznenom zakonu su bili zabranjeni i prije stupanja na snagu novog ZEM-a, stoga ovakav primjer manjka moderiranja nije prihvatljiv.

Još jedan argument u korist teze da bi elektroničke publikacije trebale odgovarati za sav sadržaj na svojim stranicama je i taj da oni narativom u svojim člancima te senzacionalističkim naslovima, također vrlo svjesno potiču komentatore na reakciju koja će očekivano biti sličnog tona. Zapravo uopće nije iznenađujuće da je novinarsko opisivanje raskalašenog života osumnjičenih i obiteljske povezanosti s vlastima, dovelo do komentara u kojima se poziva na nasilje.

4.2.2. Ozbiljnost obveza elektroničkih publikacija

Elektroničke publikacije imaju zakonom propisanu obvezu upozoriti čitatelje na zakonske odredbe i na pravila komentiranja,¹⁰⁶ a ako to propuste učiniti može im se naložiti da plate novčanu kaznu u rasponu od 10.000 do 50.000 kuna.¹⁰⁷

Pitanje je na temelju čega se visina novčane kazne određuje te u kojim slučajevima?

Doslovnim tumačenjem važećeg ZEM-a, jedina obveza pružatelja elektroničkih publikacija je da registriraju korisnike i upozore ih na pravila komentiranja i odredbe zakona. Nije jasno na temelju čega će se nekome naložiti da plati 10.000 kuna jer to nije učinio, a nekome 50.000 kuna.

Agencija za elektroničke medije izriče upozorenja, obvezujuće naloge i opomene ako se ne poštuju odredbe ZEM-a i podzakonskih akata.¹⁰⁸ Tako da, ako uoči da neka elektronička publikacija ne postupi po odredbama zakona, može joj se izreći opomena pa onda tek nakon nastavljenog kršenja zakona bi sud mogao naložiti plaćanje novčane kazne zbog prekršajne odgovornosti.

¹⁰⁵Saznali smo tko su osumnjičenici za silovanje, op.cit. (bilj. 98.), (pristup 8.5.2022.)

¹⁰⁶ Čl. 94., st. 3. ZEM-a

¹⁰⁷ Čl. 99., st. 1., toč. 8. ZEM-a

¹⁰⁸ Čl. 77., st. 1., toč. 6. ZEM-a

Možda bi se novčana kazna mogla gradirati prema tome koliko na tim elektroničkim publikacijama koje nisu ispunile spomenutu zakonsku obvezu uistinu ima govora mržnje u komentarima. Međutim, analizom mnogih elektroničkih publikacija, pronađenih na web stranici www.hrportali.com na kojoj se nalazi popis svih portala u RH, zaključila sam da je većina elektroničkih publikacija (osim npr. Lupiga.com) uvela barem neki oblik prijave kao uvjeta za komentiranje te neku verziju „pravila komentiranja“.

Ovakvim zakonskim uređenjem, skoro sve hrvatske elektroničke publikacije imaju ispunjenu zakonsku obvezu registriranja korisnika i za ubuduće su se osigurale od bilo kakve odgovornosti. Međutim, smatram da su kriteriji odgovornosti postavljeni nedovoljno restriktivno te stoga zakonska odredba ne ispunjava svrhu kojoj je namijenjena. Ovakav mogući zakonodavčev kompromis prema medijskim kućama ustvari je doveo do nepromijenjene i zakonski nejasne situacije.

Nadalje, pitanje je što se može smatrati „jasnim i lako uočljivim načinom upozorenja korisnika na pravila komentiranja“. Većina elektroničkih publikacija samo prepisuje zakonske odredbe te još nadodaje zabranu vrijeđanja, nametljivih ponašanja, „trollanja“, itd.

Iz pravila komentiranja nekih elektroničkih publikacija može se zaključiti da su stroža nego što propisi i sudska praksa nalažu, no svejedno se ponekad ni sami ne pridržavaju zakona, a kamoli svojih pravila. Primjerice na mnogim stranicama je zabranjeno vrijeđanje, premda ono spada u doseg slobode izražavanja. Unatoč tome što je ono zabranjeno pravilima komentiranja, komentatorske zajednice na koje sam naišla na portalima ostavljaju suprotan zaključak.

Stječe se dojam da su elektroničke publikacije (neke detaljno, neke šturo) nabrojale sve što je zabranjeno i što „neće tolerirati“, a onda samo prepustile da stvari idu svojim tokom kao da pravila ne postoje.

Također, „pravila komentiranja“ većinom su na dnu web stranice i osoba mora sama doći do njih i pročitati ih. Pitanje je koliko korisnika ta pravila stvarno pročita, te koliki postotak ih uopće shvati ozbiljno.

Nadalje, smatram da je nekoliko elektroničkih publikacija samo djelomično ispunilo svoje zakonske obveze upozoravanja korisnika na pravila komentiranja i kršenja odredbi ZEM-a na „jasan i lako uočljivi način.“

Primjerice Dnevno.hr svoja pravila komentiranja nije uredio tako da izravno upozorava na odgovornost za njih niti se poziva na odredbe Zakona o elektroničkim medijima. Samo šturo u

par rečenica opisuje kakvi su sadržaji nedozvoljeni.¹⁰⁹ Zabranjeno je postavljanje nezakonitih, klevetničkih, prijetećih, opscenih, diskriminirajućih i seksualno orijentiranih sadržaja.¹¹⁰ Po mom mišljenju takvim upozorenjem ne ispunjavaju zakonsku obvezu iz članka 94., stavka 3. ZEM-a.

Slično se i Net.hr ne poziva niti na jedan zakon, nego samo između ostalog spominje „objavljivanje, slanje i razmjenu sadržaja koji krši postojeće hrvatske i/ili međunarodne zakone, sadržaja koji je uvredljiv, vulgaran, prijeteći, rasistički ili šovinistički te štetan na bilo koji drugi način.“¹¹¹

Ako je na elektroničkim publikacijama zadaća da upozore svoje korisnike što je zabranjeno, onda bi ih oni trebali i uputiti na zakone koje ne smiju kršiti i barem koja su značenja pojmova „rasistički ili šovinistički sadržaj.“

Možda bi bilo korisno kada bi uvjet za registraciju bilo čitanje tih pravila, ali bez mogućnosti preskakanja na kraj, te potom odgovaranje na određena pitanja o tim pravilima kako bi se potvrdilo da ih je osoba stvarno razumjela.¹¹² Tako bi možda ljudi bili svjesniji pročitanog, ali i dalje je upitno da li bi shvaćali opasnost od zakonskih posljedica, ako ta opasnost u praksi slabo postoji.

Upravo zato što je mala vjerojatnost da će se nekog od komentatora procesuirati za napisan govor mržnje ili prijeteće nasiljem, trebala bi postojati mogućnost da se kazni onoga tko mu je u okviru svog medijskog prostora omogućio takvo postupanje.

Pružatelji elektroničkih publikacija dali su na raspolaganje svoj privatni prostor za komentiranje, upozorili su na pravila, međutim i dalje bi trebali nadzirati hoće li se ta pravila i poštivati jer je i dalje riječ o njihovim stranicama i njihovom sadržaju na njima.

Ono što bi moglo olakšati kaznenu prijavu poticanja na nasilje i mržnju ili drugih kaznenih djela u komentarima je službena MUP-ova aplikacija za prijavu sumnjivih događaja. Aplikacija

¹⁰⁹ Dnevno.hr Uvjeti korištenja, <https://www.dnevno.hr/uvjeti-koristenja/> (pristup: 14.5.2022.)

¹¹⁰ Ibid. (pristup: 14.5.2022.)

Nije jasno na što se misli pod pojmom zabrane „seksualno orijentiranih sadržaja“. Ovako nezgodno sročena sintagma može zvučati kao da je u komentarima zabranjeno pisati o seksualnim orijentacijama, što bi se samo po sebi kosilo sa smjernicom da je zabranjen diskriminirajući sadržaj.

¹¹¹ Net.hr Uvjeti korištenja, <https://net.hr/info/uvjeti-koristenja> (pristup: 14.5.2022.)

¹¹² Prema jednom istraživanju kako elektroničke publikacije diljem svijeta moderiraju komentare i govor mržnje, kanadski novinski portal Winnipeg Free Press koristi sličnu metodu. Blokiranima korisnicima koji prigovore što ih se ograničava u slobodi govora daje kviz pravila komentiranja i korištenja portala te ako na sva pitanja odgovore točno, moći će ponovno komentirati.

Goodman, Emma. Online comment moderation: emerging best practices, the World Association of Newspapers, 2013., str. 39. i 63.

podržava anonimno slanje fotografija, kratkih videa i tekstova te ne zahtijeva kompliciranu proceduru prijave potencijalnog kaznenog djela.¹¹³ Međutim, postoji problem koji ću obrađivati u poglavlju *Istraživanje hrvatskih elektroničkih publikacija*, a to je da se počinitelji vrlo lako mogu skrivati iza lažnih imena i teško im je ući u trag.

4.2.3. Prvobitni prijedlog Zakona o elektroničkim medijima

U prvobitnom prijedlogu Zakona samo je bilo propisano da elektroničke publikacije odgovaraju za sav sadržaj uključujući i onaj generiran od korisnika.¹¹⁴

S tako postavljenom odgovornošću, iznos kazne mogao se određivati prema postotku uklonjenog, u odnosu na ukupan govor mržnje u određenom dužem vremenskom razdoblju od npr. pola godine do godine dana. Tako primjerice ovu problematiku uređuje njemački „Netzwerkdurchsetzungsgesetz“ (NetzDG).¹¹⁵ Istina, njemački zakon zahtijeva da pod prijetnjom visokih kazni, očito protuzakonit sadržaj bude uklonjen u roku 24 sata od prigovora ili prijavljivanja, a onaj kojem treba preispitati nezakonitost, u roku sedam dana od prigovora ili prijavljivanja.¹¹⁶ Smatram da rok od 24 sata nije dovoljno vremena da se analiziraju svi prijavljeni komentari, pogotovo ako je riječ o jako posjećenim stranicama. Međutim, upravo zato se njemački zakon fokusira na društvene mreže,¹¹⁷ od kojih se očekuje da imaju dovoljno resursa za provesti tako zahtjevne mjere.

Hrvatski zakonodavac se ipak nije odlučio za sličan put te je donesen Zakon u elektroničkim medijima kojim je znatno ublažena ta odgovornost. Prvobitni prijedlog je čak prošao prvo čitanje u Saboru 5. 2. 2021.,¹¹⁸ no 1. 10. iste godine je izglasan ovakav izmijenjeni konačni prijedlog.¹¹⁹ S ovako postavljenim zakonskim okvirom smatram da se mogućnost za bolje

¹¹³ Nadograđena mobilna aplikacija „MUP - Sigurnost i povjerenje“, <https://mup.gov.hr/policijske-uprave/nadogradjena-mobilna-aplikacija-mup-sigurnost-i-povjerenje-224820/221216> (pristup: 1.6. 2022.)

¹¹⁴ Prijedlog Zakona o elektroničkim medijima iz veljače 2020. godine, čl. 93., st. 3., <https://esavjetovanja.gov.hr/Econ/MainScreen?EntityId=13393>

¹¹⁵ Brown, Alexander. Models of governance of online hate speech, Vijeće Europe, 2020., str. 32

¹¹⁶ Ibid., str. 9.

¹¹⁷ Ibid.

¹¹⁸ PRIJEDLOG ZAKONA O ELEKTRONIČKIM MEDIJIMA, prvo čitanje, P.Z.E. br. 62 - predlagateljica: Vlada Republike Hrvatske, <https://www.sabor.hr/hr/prijedlog-zakona-o-elektronickim-medijima-prvo-citanje-pze-br-62-predlagateljica-vlada-republike> (pristup: 1.6.2022.)

¹¹⁹ KONAČNI PRIJEDLOG ZAKONA O ELEKTRONIČKIM MEDIJIMA, drugo čitanje, P.Z.E. br. 62 - predlagateljica: Vlada Republike Hrvatske, <https://www.sabor.hr/hr/konacni-prijedlog-zakona-o-elektronickim-medijima-drugo-citanje-pze-br-62-predlagateljica-vlada> (pristup: 1.6.2022.)

sankcioniranje poticanja na nasilje i mržnju u elektroničkim publikacijama ne može i nije uspjela postići.¹²⁰

U jednoj analizi raznih pristupa moderiranja online govora mržnje koje je objavilo Vijeće Europe, kao jedan od mogućih pristupa spominje se i regulatorno tijelo kao primatelj prigovora.¹²¹ Primjerice u Agenciji za elektroničke medije uspostavio bi se odjel koji će primati prigovore korisnika portala o kršenju prava na slobodu izražavanja ili prava na privatnost. Te prigovore mogli bi podnositi korisnici koji su već iskoristili sve mogućnosti žalbe koje ta elektronička publikacija nudi, a i dalje smatraju da im je pravo ozbiljno povrijeđeno.¹²²

Prednost bi bila ta što se žrtvama govora mržnje, ali i komentatorima koji smatraju da im je komentar neutemeljeno uklonjen, nudi još jedan pravni lijek. Kako bi se proces ubrzao mogli bi podnositi grupne prigovore ili prigovore za komentare na nekoliko elektroničkih publikacija istovremeno.¹²³

Međutim, moralo bi se paziti da pretvaranje Agencije za elektroničke medije u kvazi-sudsko tijelo previše ne optereti njen rad te da joj ne krene pristizati velika količina neutemeljenih prigovora od ljudi koji samo zlouporabljaju tu mogućnost.¹²⁴ Zato smatram da bi trebali postojati razlozi zbog kojih bi Agencija unaprijed mogla odbaciti neke od takvih prigovora.

5. Istraživanje hrvatskih elektroničkih publikacija

Sadržaj odredbi pravila komentiranja ovisi od nakladnika do nakladnika, no većina se svodi na to da komentatori ne smiju vrijeđati i širiti mržnju prema nabrojanim zakonskim osnovama, upozorenje da su korisnici osobno odgovorni za svoje komentare, a ne novinske kuće, te na moguće posljedice. Kod nekih poput 24 sata¹²⁵ su te sankcije blaže (onemogućavanje računa na tjedan dana ili 24 sata), a kod nekih poput Večernjeg lista¹²⁶ strože (onemogućavanje računa na dva tjedna ili 48 sati). Također sve elektroničke publikacije predviđaju da se u slučaju ponovljenog kršenja pravila u konačnici može ukinuti korisnički račun.

¹²⁰ Vidi poglavlja *Pitanje odgovornosti elektroničkih publikacija za cjelokupan sadržaj* i *Istraživanje hrvatskih elektroničkih publikacija*

¹²¹ Brown, Alexander. Models of governance of online hate speech, op.cit. (bilj. 115.), str. 114.

¹²² Ibid.

¹²³ Ibid.

¹²⁴ Ibid.

¹²⁵ 24 sata pravila komentiranja, <https://www.24sata.hr/flatpages/pravila-komentiranja>, Čl.16., st. 8.

¹²⁶ Večernji list pravila komentiranja, <https://www.vecernji.hr/pravila-komentiranja/>

Rezultati raznih istraživanja pokazuju da na elektroničkim publikacijama koje zahtijevaju registraciju za komentiranje, korisnici uvažavaju tuđe mišljenje, rasprave su argumentirane, civiliziranije i vezane uz temu. Također količina neprihvatljivog govora i ukupan broj komentara su smanjeni.¹²⁷

Zbog nove zakonske regulative pružatelji elektroničkih publikacija moraju registrirati korisnike ako žele imati omogućene komentare. Vjerojatno je osnovni razlog za uvođenjem potrebe registriranja sprečavanje anonimnih komentara protuzakonitog sadržaja, a i nada da će se tako količina govora mržnje u komentarima smanjiti jer je veća šansa da će korisnici biti povezani sa svojim pravim podacima, a ne više anonimni.

5.1. Stvaranje korisničkih računa

Zato sam kratkim istraživanjem htjela provjeriti koliko je lako napraviti lažni korisnički račun na određenim portalima.

Prvo sam kreirala lažni e-mail račun. Pronašla sam popis pružatelja besplatnih e-mail usluga¹²⁸ koji, za razliku od G-maila, ne zahtijevaju „dvostruku autentifikaciju“, odnosno ne traže korisnika njegov broj mobitela kao uvjet za stvoriti e-mail račun.

Stvorila sam dva računa, prvi na www.tutanota.com jer za registraciju zahtijeva samo ime i šifru te je enkriptiran, a drugi na www.mail.com koji zahtijeva samo ime i šifru te još jedan mail za verifikaciju (iskoristila sam svoj tutanota račun).

Razlog tome je što sam htjela utvrditi koliko je lako registrirati se s lažnim e-mailom na elektroničkoj publikaciji, a da je pritom otežano doći do informacije povezane s tim računom, kojom bi se lako utvrdio identitet osobe koja se iza njega skriva.

Mobilni broj je jednostavan način kako doći do osobe koja je primjerice pisala komentare koji sadrže govor mržnje. Međutim ako mobilni broj nije povezan s korisničkim računom ni e-mailom postoji još jedan način kako utvrditi tko je ta osoba – IP adresa.

Elektroničke publikacije javno moraju objaviti i „Politiku privatnosti“ u kojoj navode koje sve podatke korisnika dijele s trećim stranama i kako prate njihovu aktivnost.

¹²⁷ Kunić, Tamara. Komentari građana, op.cit., str. 61.

¹²⁸ 12 Free Email Services (Without Phone Verification), 8.5.2021., <https://red-dot-geek.com/free-email-services-no-phone/> (pristup: 24.4.2022.)

Sve elektroničke publikacije koriste analitički alat Google Analytics koji između ostalog omogućuje identificiranje i lociranje pojedine osobe i njenog uređaja te dalje praćenje njezinog ponašanja na internetu. Ti se osobni podaci posjetitelja web-stranice prenose u Google Inc. u SAD.

Nekoliko je sudova i nadzornih tijela članica EU, uključujući i Europski sud utvrdilo da trenutna verzija Google Analyticsa nije u skladu s GDPR-om i ePrivacy direktivom te ga u suštini proglasilo nezakonitim. Zato je u izradi Google Analytics 4, kojim se više neće prikupljati i obrađivati IP adrese posjetitelja web stranica.¹²⁹

Dakle, pitanje je na temelju čega će se onda utvrđivati identitet komentatora s lažnim osobnim podacima. Premda, postoje još neki alati poput Piano Software Inc. koji dosta hrvatskih elektroničkih publikacija također koristi.¹³⁰ U svojim Politikama privatnosti 24 sata¹³¹ ne navodi da Piano Software prikuplja i podatke o IP adresi, dok primjerice Jutarnji list¹³² navodi. Međutim sve elektroničke publikacije upućuju na web stranicu te kompanije gdje je detaljnije objašnjeno što ona prikuplja.

Također, u današnje vrijeme nije komplicirano nabaviti VPN (Virtualna Privatna Mreža) koji daje dodatnu razinu anonimnosti jer korisnik može sakriti svoju mrežnu aktivnost i lokaciju.¹³³

Zaključak do kojeg sam došla je da nisu sve elektroničke publikacije koje sam ispitala jednako ozbiljno pristupile potrebi za zahtijevanjem istinitih podataka svojih korisnika. Stoga ću podijeliti elektroničke publikacije u tri skupine: 1) one jače razine provjere identiteta; 2) slabije razine provjere; 3) one s onemogućenim komentiranjem.

1) Elektroničke publikacije jače razine provjere identiteta

Ovoj kategoriji pripadaju elektroničke publikacije koje zahtijevaju stvaranje korisničkog računa. Budući da većina njih ne pristupa tom zahtjevu pretjerano ozbiljno, unatoč tome što zahtijevaju registraciju, nisam ih mogla svrstati u ovu kategoriju.

Na temelju istraživanja, Večernji list je uložio najviše truda u provjeru identiteta potencijalnih korisnika. Na njega se nisam mogla registrirati ni s tutanota.com ni mail.com e-mail računom

¹²⁹ GOOGLE ANALYTICS 4 - NOVA GENERACIJA, 20.3.2022., <https://www.biconsult.hr/gdprcroatia/1855-google-analytics-4-nova-generacija> (pristup: 24.4.2022.)

¹³⁰ 24 sata, Jutarnji list, Večernji list, Slobodna Dalmacija

¹³¹ 24 sata Pravila privatnosti, <https://www.24sata.hr/flatpages/pravila-privatnosti?refresh> (pristup: 25.4.2022.)

¹³² Jutarnji list Politika zaštite privatnosti, <https://www.jutarnji.hr/web-static/politika-zastite-privatnosti-15002237> (pristup: 25.4.2022.)

¹³³ What Is A VPN And How Does It Work?, Forbes, 25.1.2022., <https://www.forbes.com/advisor/business/software/what-is-a-vpn-and-how-does-it-work/>, (pristup 8.5.2022.)

jer bih dobila obavijest da su dodani na „crnu listu“. Tako da sam se na Večernji list registrirala sa svojim pravim e-mailom koji inače koristim kako bih mogla vidjeti komentare.

Također u ovu kategoriju spadaju i elektroničke publikacije poput Telegram.hr na koji se ne može registrirati bez da se ne plati pretplata. Tako su osigurali transparentnost svojih korisnika jer je za pretplatu potrebno dati i informacije poput bankovnog računa i pravog imena.

2) Elektroničke publikacije sa slabijom razinom provjere identiteta¹³⁴

U ovu skupinu spadaju portali poput Novog lista, Dnevno.hr, Direktno.hr i Net.hr koji zahtijevaju da je osoba prijavljena u svoj Facebook profil te da je omogućila kolačiće trećih strana kao uvjet za komentirati i vidjeti komentare. Budući da se Facebook profil može stvoriti samo s e-mailom te nije nužno dati svoj broj mobitela, osoba se može skrivati iza lažnih korisničkih imena.

Ostale nabrojane elektroničke publikacije zahtijevaju registraciju, no u procesu prijave nisu pružale nikakvu stvarnu prepreku pri stvaranju lažnog računa pa su svrstane u ovu kategoriju slabije provjere identiteta.

Na 24 sata sam se uspjela registrirati s lažnim tutanota.com mailom, a jedino što mi je bilo potrebno su mail i lozinka te mogućnost postavljanja nadimka pod kojim se mogu predstavljati. Međutim, za pokušaj registriranja s mail.com mi je rečeno da „e-mail domena nije dopuštena.“

Index.hr je 4.5.2022. uveo novi sustav komentiranja¹³⁵ gdje će se komentari moći pisati jedino ako se osoba registrira Facebookom, G-mailom ili nekim drugim e-mail računom. Do tada se moglo vidjeti i pisati komentare jedino ako je osoba prijavljena u svoj Facebook profil te je omogućila kolačiće trećih strana.

Nisam imala nikakvih problema pri registriranju sa svojim lažnim tutanota.com mailom te sam normalno mogla vidjeti i pisati komentare pod lažnim imenom. Dakle, čini se da se nisu dovoljno potrudili u reduciranju broja lažnih profila.

Također, slično kao i Večernji list, uveli su mogućnost posjećivanja profila drugih komentatora te uvid u komentare koje su pisali. Kao razlog za to naveli su „da se mogu vidjeti osnovni podaci

¹³⁴ Neke elektroničke publikacije koriste i uslugu Disqus (npr. Narod.hr) na kojoj osoba može napraviti korisnički račun i komentirati članke. Međutim, za registraciju su opet dovoljni samo e-mail i lozinka, te se vrlo lako napravi lažan profil.

¹³⁵ Odaberite najseljačkiju frazu, zabranit ćemo je u novim komentarima na Indexu, Index.hr, 4.5.2022., <https://www.index.hr/magazin/clanak/odaberite-najseljackiju-frazu-zabranit-cemo-je-u-novim-komentarima-na-indexu/2352320.aspx> (pristup: 7.5.2022.)

te zaključiti radi li se o stvarnim ljudima ili trolovima koji vole obitavati u komentarima.“¹³⁶ U članku koji najavljuje tu promjenu postavili su i anketu s pitanjem: za koju od često upotrebljivanih fraza u komentarima korisnici žele da se zabrani. Trenutačno s više od 6000 glasova vodi fraza „Pametnom dosta!“.¹³⁷

Ovo je zanimljiv pristup ograničavanju izražavanja te ćemo još vidjeti kako će to funkcionirati u praksi.¹³⁸

Analizirajući fraze stavljene u anketu zaključila sam da se samo jedna on njih može vidjeti u kontekstu govora mržnje, sve ostale su samo česte, „iritantne“ fraze koje susrećemo u komentarima. Riječ je o rečenici „Sve bi ja to na Goli otok“ koja se zna koristiti za bilo kakve marginalizirane skupine, primjerice homoseksualce ili Rome.

Zanimljivo bi bilo znati da li bi u isto tako velikom broju ljudi glasali kad bi fraze u anketi uključivale neke oblike govora mržnje ili bi to bilo previše „politički korektno“.

3) Elektroničke publikacije s onemogućenim komentiranjem

Portali Dnevnik.hr i Slobodna Dalmacija ne nude mogućnost registriranja niti komentiranja. Dok Jutarnji list ima omogućeno registriranje te sam uspjela s lažnim tutanota.com e-mailom napraviti korisnički profil. Međutim, ni nakon prijave mi nisu bili vidljivi nikakvi komentari, unatoč tome što se na njihovim stranicama nalaze detaljna Pravila komentiranja.

5.2. Prijavljivanje komentara

Sve prethodno spomenute elektroničke publikacije imaju mogućnost da korisnici prijavljuju komentare koje smatraju da se kose s pravilima zajednice.

Neke elektroničke publikacije imaju mogućnost prijavljivanja komentara (*flagging*)¹³⁹ tako da korisnici označe one za koje smatraju da se kose s pravilima. Većina se ipak opredijelila za

¹³⁶Ibid., (pristup: 7.5.2022.)

¹³⁷Ibid., (pristup: 7.5.2022.)

¹³⁸ Općenito zabranjivanje određenih riječi u komentarima i algoritmi koji ih pretražuju ne uzimaju u obzir tipfelere u rečenicama ili metode namjernog izbjegavanja detekcije. Primjerice algoritmima je teško prepoznati govor mržnje kada je on napisan bez razmaka među riječima te onda na to nadodana neka „lijepa“ riječ poput „ljubavi“. To Break a Hate-Speech Detection Algorithm, Try 'Love', Wired, 26.9.2018., <https://www.wired.com/story/break-hate-speech-algorithm-try-love/> (pristup: 7.5.2022.)

¹³⁹ Večernji list, Index.hr

moгуćnost slanja prijava putem e-maila,¹⁴⁰ dok publikacije s omogućenim Facebook komentarima imaju Facebook „plugin“ prijavljivanja i moderiranja komentara.¹⁴¹

Tako primjerice Većernji list ima obje mogućnosti - *flagginga* i slanja e-maila.

Ispod članka od 4. 3. 2022. naziva „Identificirani posmrtni ostaci iz masovne grobnice kod Bobote: Svih 12 osoba su civili iz Tenje“ naišla sam na komentar „Srbende su zapadnoturski putini. Za takve postoji samo jedno rješenje...“¹⁴²

Prijavila sam ga administratoru 29. 3. 2022., ali nisam dobila nikakvu povratnu informaciju o stanju moje prijave. Međutim, profilima korisnika može se pristupiti pa su vidljivi svi komentari koje pišu te je za taj korisnički profil navedeno da je „16. travnja blokiran od strane administratora.“¹⁴³

Komentar koji je zadnje vidljiv, prije nego li je korisnik blokiran pet minuta nakon što ga je napisao, čini se da je izbrisan.¹⁴⁴

Također sam ispod članka od 22. 5. 2022. „Dačić o optužnici pilotima: Očekujem suosjećanje sa srpskim žrtvama“¹⁴⁵ naišla na komentare koji pozivaju na nasilje i prijavila ih 23. 5. 2022.

Komentar je glasio: „Da vas bar jesmo raketirali i pobili što više žena, djece i staraca.“ Kasnije je isti korisnik napisao da „ih nisu trebali ostaviti ni za sjeme.“ Komentari su sljedeći dan uklonjeni, ali nisam dobila nikakvu obavijest, stoga ne mogu znati jesu li ih uklonili administratori ili sam korisnik.

Dakle, administratori ipak reagiraju na prijave, ali pritom ne obavijeste prijavitelja o ishodu, što smatram da bi trebali. Kod reagiranja administratora je također upitno koji su im kriteriji i koliko se poštuje sloboda izražavanja jer ustvari ne postoje izvedivi načini da se moderatorske odluke sustavno kontroliraju.

¹⁴⁰ Većernji list, Index.hr, 24 sata

¹⁴¹ Dnevno.hr, Direktno.hr, Net.hr

¹⁴² Identificirani posmrtni ostaci iz masovne grobnice kod Bobote: Svih 12 osoba su civili iz Tenje, Većernji list, 4.3.2022., <https://www.vecernji.hr/vijesti/osijek-identifikacija-ekshumiranih-iz-masovne-grobnice-kod-bobote-1568367> (pristup: 29.3.2022.)

¹⁴³ Većernji list, korisnički profil 84752, <https://www.vecernji.hr/korisnici/profil/84752> (pristup: 22.5.2022.)

¹⁴⁴ Ibid. (pristup: 22.5.2022.)

¹⁴⁵ Dačić o optužnici pilotima: Očekujem suosjećanje sa srpskim žrtvama, Većernji list, 23.5.2022., <https://www.vecernji.hr/vijesti/dacic-o-optuznici-pilotima-ocekujem-suosjecanje-sa-srpskim-zrtvama-1588700> (pristup: 23.5.2022.)

6. Praksa Europskog suda za ljudska prava

6.1. Delfi AS protiv Estonije

Prvi predmet u kojem je ESLJP ispitivao predstavku o odgovornosti elektroničke publikacije za komentare čitatelja na njihovim stranicama u kontekstu članka 10. i dosega slobode izražavanja bio je Delfi AS protiv Estonije, 2015. (Veliko vijeće).¹⁴⁶

Riječ je o jednom od najvećih estonskih komercijalnih online portala koji su domaći sudovi smatrali odgovornim za anonimne čitateljske klevetničke komentare i govor mržnje u njima, u odnosu na jednu trajektnu kompaniju o kojoj je u članku bila riječ.¹⁴⁷ Pružatelj usluge elektroničke publikacije žalio se ESLJP da mu je povrijeđeno pravo na slobodu izražavanja iz članka 10., međutim sud se nije složio.¹⁴⁸

Kako bi procijenio razmjernost odluke estonskih sudova u ograničavanju prava slobode izražavanja, ESLJP je ovaj slučaj podijelio na nekoliko bitnih elemenata koje je trebao utvrditi.

Prvi od njih je kontekst u kojem su komentari napisani. Većina komentara je sadržavala poticanje na nasilje i mržnju prema trajektnoj kompaniji¹⁴⁹ te su bili prijeteći i klevetnički. Novinski portal Delfi je s obzirom na prirodu članka trebao očekivati da će komentari biti uvredljivi i sukladno tome se pripremiti na viši stupanj opreza i njihova moderiranja.¹⁵⁰ Ipak je riječ o ugledu pojedinca koji je prema praksi ESLJP sastavni dio prava na privatnost iz članka 8.¹⁵¹

Delfi je profesionalno vođena elektronička publikacija koja je morala biti svjesna svojih dužnosti te je s velikim brojem komentara između ostalog stekla i financijsku korist.¹⁵²

Također, trebalo je utvrditi je li postojala mogućnost da autori komentara odgovaraju za njih umjesto internet portala. Budući da su komentatori mogli biti anonimni te nije bila potrebna prethodna registracija, portal nije pružio realnu mogućnost da se uspostavi odgovornost

¹⁴⁶ Rokša Zubčević, Asja; Bender, Stanislav; Vojvodić, Jadranka. Regulatorni organi za medije i govor mržnje, Beograd, 2018., str. 133.

¹⁴⁷ Ibid., str. 16. i 133.

¹⁴⁸ Sažetak Delfi AS protiv Estonije, presuda Velikog vijeća od 16. lipnja 2015. godine, broj 64569/09, str. 2. i 4., (dalje: Sažetak Delfi AS protiv Estonije)

¹⁴⁹ Rokša Zubčević; Bender; Vojvodić. Regulatorni organi za medije i govor mržnje, op.cit. (bilj. 147.), str. 134.

¹⁵⁰ Bodul, Dejan. Uz Prijedlog zakona o elektroničkim medijima: Odgovornost pružatelja elektroničkih publikacija, Informator, br. 6658 od 18.12.2020., str. 1-5, <https://informator.hr/strucni-clanci/uz-prijedlog-zakona-o-elektronicnim-medijima-odgovornost-pruzatelja-elektronicnih-publikacija>,

(pristup:27.5.2022.),(dalje:Informator Odgovornost pružatelja elektroničkih publikacija)

¹⁵¹ Høiness protiv Norveške, op.cit. (bilj. 76.), para. 63,

¹⁵² Sažetak Delfi AS protiv Estonije, op.cit. (bilj. 148.), str. 3. i 4.

komentatora jer je njihov identitet bilo pretjerano otežano utvrditi.¹⁵³ Nadalje, autori komentara ih nisu mogli izmijeniti ili izbrisati¹⁵⁴ već je to mogao samo Delfi, pa sud nije prihvatio argument da je uloga elektroničke publikacije bila ograničena samo na tehničko, pasivno pružanje usluge.¹⁵⁵

Još jedan bitan element su posljedice domaćeg sudskog postupka za tog pružatelja elektroničkih komunikacija. Kazna od 320 eura nije bila visoka s obzirom na veličinu tog portala. Popularnost portala i broj komentara je porastao.¹⁵⁶

Iznimno bitna stvar koju je bilo potrebno utvrditi je jesu li mjere koje je portal poduzeo bile objektivno dovoljne za ispunjenje njegovih zakonskih obaveza. Naime, Delfi je koristio softver za filtriranje uvredljivog govora u komentarima te su korisnici imali mogućnost prijavljivanja komentara koji krše pravila komentiranja. Također, na stranicama je stajala i napomena da su autori komentara odgovorni za njihov sadržaj te da su prijeteći komentari zabranjeni.¹⁵⁷

Međutim, unatoč tome većina komentara koja je sadržavala govor mržnje nije uklonjena te su na portalima ostali čak šest tjedana.¹⁵⁸ ESLJP je zaključio da premda Delfi nije autor tih komentara, svejedno je imao kontrolu nad prostorom u kojem su ti komentari nastali.¹⁵⁹ Sud je zauzeo stav da obveza pružatelja elektroničke publikacije da bez posebnog zahtjeva žrtve ili trećih osoba bez odgode ukloni komentare sa stranice nije bila neproporcionalna, s obzirom na to da je veliki komercijalni portal poput Delfija imao dovoljno kapaciteta da nadzire vlastiti sadržaj.¹⁶⁰

Tu se postavlja pitanje primjenjivosti ovih odluka na manje elektroničke publikacije koje nemaju jednake financijske mogućnosti, a zakoni moraju i njih vezivati.

Dakle, sažetak presude protiv Delfija bio bi da je utvrđena odgovornost bila opravdana te da je ograničenje na slobodu izražavanja proporcionalno iz nekoliko glavnih razloga koji će i ubuduće biti bitni i praktični za korištenje. Komentari su bili izrazito uvredljivi i smatrali su se pozivom na mržnju i nasilje, portal nije spriječio da ti komentari ostanu javni te je zbog njih

¹⁵³ Ibid., str. 4.

¹⁵⁴ Tako i na 24 sata korisnik nema opciju da sam izbriše komentare koje je napisao.

¹⁵⁵ Sažetak Delfi AS protiv Estonije, op.cit. str. 4.

¹⁵⁶ Ibid.

¹⁵⁷ Heatherly; Fargo; Martin. Anonymous Online Comments: The Law and Best Media Practices from Around the World, op.cit. (bilj. 78.), str. 6.

¹⁵⁸ Sažetak Delfi AS protiv Estonije, op.cit., str. 1.

¹⁵⁹ Rokša Zubčević; Bender; Vojvodić. Regulatorni organi za medije i govor mržnje, op.cit., str. 16.

¹⁶⁰ Sažetak Delfi AS protiv Estonije, op.cit., str. 4.

profitirao, a autorima je dozvolio da im se identitet ne može lako utvrditi te novčana kazna koju je portal trebao platiti za njega nije bila pretjerana.¹⁶¹

6.2. Magyar Tartalomszolgáltatok Egyesulete (MTE) i Index.hu Zrt protiv Mađarske

Pitanje primjenjivosti spomenutih kriterija na manje elektroničke publikacije s nedovoljno resursa, dovodi nas do slučaja jednog mađarskog portala kojem je ESLJP presudio da je došlo do povrede prava na slobodu izražavanja.¹⁶²

Između ostaloga, ulogu je igrala i činjenica da je jedan od podnositelja zahtjeva bila neprofitna samoregulatorna asocijacija pružatelja internet usluga.¹⁶³ Dakle, nije imala mogućnosti jednako zorno nadzirati komentare kao što bi imao veliki news portal poput spomenutog Delfija, niti je od tih komentara imala financijsku dobit. Također, uklonili su komentare čim su saznali za tužbu upućenu protiv njih. Učinili su to unatoč tome što tužitelj, internet stranica za prodaju nekretnina o kojoj je u komentarima bila riječ, nije to prethodno zatražio nego je odmah podnio tužbu.¹⁶⁴

Smatram, da unatoč tome što sigurno treba paziti i na financijski aspekt i mogućnosti određenog portala da nadzire sav sadržaj na svojim stranicama, oni su i dalje dužni pružiti što veći stupanj pažnje da protuzakonit sadržaj uklone. Njihova veličina ne umanjuje činjenicu da ih također vežu zakoni i novinarska etika.

Smatram da bi se u svakom slučaju pri utvrđivanju odgovornosti i novčane kazne trebali uzeti u obzir veličina elektroničke publikacije, ali i količina uvredljivog sadržaja te vrijeme koje im je bilo potrebno da se on ukloni.

Naime, ako ukupnih komentara nema puno, a svejedno u nekima od njih ima govora mržnje, ostaje dojam da portal onda nije poduzeo nikakve napore da provjeri što se to na njihovim stranicama nalazi.

S druge strane, ako komentara ima zaista mnogo, a neki od njih su i govor mržnje, jasno je da je takve teže uočiti ako u redakcijama nema mnogo zaposlenih ili nemaju mogućnost financiranja softvera koji će sam prepoznavati uvredljive riječi. Sve to treba uzeti u obzir pri

¹⁶¹Bodul, Dejan. Informator Odgovornost pružatelja elektroničkih publikacija, op.cit. (bilj. 150.), (pristup: 27.5.2022.)

¹⁶² Magyar Tartalomszolgáltatok Egyesulete (MTE) i Index.hu Zrt protiv Mađarske, op.cit. (bilj. 76.)

¹⁶³ Rokša Zubčević; Bender; Vojvodić. Regulatorni organi za medije i govor mržnje, op.cit., str. 135.

¹⁶⁴ Magyar Tartalomszolgáltatok Egyesulete (MTE) i Index.hu Zrt protiv Mađarske, op.cit., para. 18.

određivanju novčanih kazni. Međutim, zato postoje načini kako da se i s malo resursa olakša moderatorski posao, a spominjem ih u poglavlju *Prijedlog i primjer dobre prakse*.

6.3. Pihl protiv Švedske

Veličina elektroničke publikacije uzeta je u obzir u predmetu Pihl protiv Švedske iz 2017.¹⁶⁵ godine. Naime, ESLJP je odbio podnositeljev zahtjev da se utvrdi da su švedski sudovi pogriješili kad su presudili da malo neprofitno udruženje na čijem je blogu objavljen anonimni klevetnički komentar nije odgovorno za taj komentar treće strane.¹⁶⁶

O podnositelju predstavke je na blogu objavljen klevetnički komentar te je on pred domaćim sudovima tražio odštetu od udruženja koje vodi blog, no nije ju uspio ishoditi. Nakon žaljenja ESLJP, sud je zaključio da su nacionalne vlasti uspjele postići ravnotežu između prava na privatnost pojedinca te prava na slobodu izražavanja onih koji vode taj internetski portal time što nisu dodijelile odštetu.¹⁶⁷ Dakle, za razliku od prethodno navedenih predmeta, u ovom slučaju bila je riječ o pozivanju na pravo na privatnost iz članka 8. EKLJP.¹⁶⁸

Sud je iznio ove razloge za odbijanje: komentar je bio uvredljiv (rečeno je da je nacist i narkoman¹⁶⁹), no u njemu nije sadržan govor mržnje ili poticanje na nasilje; riječ je o malom blogu koji vodi neprofitno udruženje; komentar je pravovremeno uklonjen dan nakon što je podnositelj podnio žalbu, tj. nalazio se na blogu oko devet dana.¹⁷⁰

Smatram da je još jedan bitan argument u korist tog neprofitnog udruženja to što ne samo da su vrlo brzo reagirali i izbrisali komentar, nego su i objavili javnu ispriku u kojoj ističu da se njihova prethodna objava temeljila na netočnim informacijama.¹⁷¹ Dakle ispričali su se za svoju vlastitu objavu koja je navela čitatelja da napiše sporni komentar.

¹⁶⁵ Pihl protiv Švedske, op.cit. (bilj. 76.)

¹⁶⁶ Bodul, Dejan, Informator Odgovornost pružatelja elektroničkih publikacija, op.cit., (pristup: 27.5.2022.)

¹⁶⁷ Ibid. (pristup: 27.5.2022.)

¹⁶⁸ PIHL V. SWEDEN: NON-PROFIT BLOG OPERATOR IS NOT LIABLE FOR DEFAMATORY USERS' COMMENTS IN CASE OF PROMPT REMOVAL UPON NOTICE, 20.3.2017., <https://strasbourgobservers.com/2017/03/20/pihl-v-sweden-non-profit-blog-operator-is-not-liable-for-defamatory-users-comments-in-case-of-prompt-removal-upon-notice/> (pristup: 27.5.2022.)

¹⁶⁹ Ibid. (pristup: 27.5.2022.)

¹⁷⁰ Bodul, Dejan, Informator Odgovornost pružatelja elektroničkih publikacija, op.cit., (pristup: 27.5.2022.)

¹⁷¹ PIHL V. SWEDEN: NON-PROFIT BLOG OPERATOR IS NOT LIABLE FOR DEFAMATORY USERS' COMMENTS IN CASE OF PROMPT REMOVAL UPON NOTICE, op.cit. (bilj. 168.), (pristup: 27.5.2022.)

Stoga pokretanje građanske parnice u kojoj se traži simbolična odšteta od 10 centa,¹⁷² nakon što je javna isprika već objavljena i učinjeno je sve da se šteta regresira, smatram zlouporabom prava na pristup sudu.

6.4. Sanchez protiv Francuske

Ova presuda¹⁷³ nije usko vezana uz medije, ali je primjer presude u kojoj se za ilegalne komentare kaznilo i komentatore i osobu na čijoj su privatnoj objavi oni napisani.

ESLJP je u vaganju prava koristio kriterije koje je postavio u već spomenutom predmetu Delfi AS protiv Estonije¹⁷⁴, unatoč tome što je u tom predmetu bila riječ o elektroničkoj publikaciji. Stoga smatram da je korisno analizirati i ovu presudu.

Za komentare poticanja na mržnju i nasilje prema muslimanskoj zajednici u Francuskoj novčano su kažnjeni i komentatori koji su pisali takve „očito protuzakonite“ komentare i političar ispod čije objave na Facebooku su ti komentari napisani.

Kažnjeni su na dvije različite osnove - komentatori za poticanje na nasilje i mržnju, a političar što komentare nije u razumnom vremenu uklonio.¹⁷⁵ Tako su presudili francuski sudovi prvog i drugog stupnja, dok je ESLJP zaključio da političaru koji je podnio zahtjev sudu nije povrijeđeno pravo na slobodu izražavanja iz članka 10. EKLJP.¹⁷⁶

Ključne okolnosti koje je sud pri odlučivanju i vaganju prava uzeo u obzir jesu činjenica da za političare vrijede stroža pravila vezano uz sadržaj koji iznose u javnosti¹⁷⁷ (pogotovo u vrijeme parlamentarnih izbora), da je on svjesno otvorio svoj Facebook profil za javnost¹⁷⁸ te da iako nije nužno morao unaprijed znati za te komentare, morao ih je na vrijeme ukloniti, a to je propustio učiniti.¹⁷⁹ Njegov Facebook profil tumačio se u kontekstu elektroničkog javnog servisa za komunikaciju te su se zato ta pravila primjenjivala na njega kao moderatora.¹⁸⁰

¹⁷² Ibid. (pristup: 27.5.2022.)

¹⁷³ ESLJP, Sanchez protiv Francuske, zahtjev broj 45581/15, od 2. rujna 2021

¹⁷⁴ Ibid., para. 80

¹⁷⁵ Ibid., para. 100

¹⁷⁶ Ibid., para. 104

¹⁷⁷ Ibid., para. 87

¹⁷⁸ Ibid., para. 18

¹⁷⁹ Ibid.

¹⁸⁰ Ibid.

Sud je uzeo u obzir i da se u predizborno vrijeme treba tolerirati raznovrstan politički govor, ali da ovakav oblik očito protuzakonitog ksenofobnog i rasističkog diskursa samo pojačava netoleranciju i mržnju te da nije prihvatljiv.¹⁸¹

Uz navedenog političara kažnjena su i dvojica komentatora kojima je naloženo da plate jednaku novčanu kaznu od 4 tisuće eura.¹⁸²

Međutim, jedan od komentatora je odmah sljedeći dan nakon njegova objavljivanja taj komentar i izbrisao na zamolbu žene, partnerice političara o kojem je u objavi neizravno bila riječ.¹⁸³

Ta žena je i osoba koja je podnijela kaznenu prijavu protiv njih i u građanskoj parnici tražila odštetu zato što se u komentaru aludiralo na njeno muslimansko podrijetlo i utjecaj na „negativan“ razvoj grada u kojem žive.¹⁸⁴

Po mom mišljenju novčana kazna nije trebala biti ista za obojicu komentatora zato što nisu mogla proizvesti jednak negativan utjecaj na marginaliziranu skupinu jer je jedan uklonjen odmah sljedeći dan¹⁸⁵, a drugi tek nakon šest tjedana.¹⁸⁶ Smatram da se ta okolnost isto trebala uzeti u obzir pri određivanju kazne te ju razmjerno sniziti.

Također jedino je komentar koji je njegov autor izbrisao spominjao podnositeljicu kaznene prijave.¹⁸⁷ Stoga smatram upitnom odluku suda da naloži da odštetu od tisuću eura solidarno plate autor i političar u građanskoj parnici za naknadu štete.¹⁸⁸ Samostalno moderiranje svog Facebook profila ipak iziskuje vremena i unatoč tomu što je i sam političar rekao da svakodnevno provodi vrijeme na svom profilu¹⁸⁹ mislim da je 24 sata za reagirati ipak premalo vremena.

Jedan dan je dovoljno vremena da se počini šteta za ugled osobe, pogotovo u predizborno vrijeme kad su političke rasprave češće i burnije. Iz tog razloga smatram pravilnom odluku da se komentatoru naloži da isplati odštetu, ali vlasniku Facebook profila ipak ne. On nije unaprijed znao da će se ilegalan komentar objaviti, a smatram da nije ni imao dovoljno vremena

¹⁸¹ Sanchez protiv Francuske, op.cit. (bilj. 173.), para 87.

¹⁸² Ibid., para. 16

¹⁸³ Ibid., para. 11

¹⁸⁴ Ibid., para. 21

¹⁸⁵ Ibid., para. 8

¹⁸⁶ Ibid., para. 79

U predmetu Delfi AS protiv Estonije komentari su isto uklonjeni tek nakon šest tjedana.

¹⁸⁷ Ibid., para. 96

¹⁸⁸ Ibid., para. 16

¹⁸⁹ Ibid., para. 14

da reagira jer je za njegovo brisanje saznao tek nakon što ga je autor komentara o tome obavijestio.¹⁹⁰

Također, čitajući samu presudu i sažetak presude, zasmetalo mi je da političaru domaći sudovi pripisuju da on smatra da su ti komentari zaštićeni slobodom izražavanja te da ih stoga namjerno nije izbrisao.¹⁹¹ Iz samog mi se teksta čini da se političar pozivao na slobodu izražavanja kao jedno od zaštićenih prava i oblik obrane, a da je sud to uzeo kao priznanje da je za te komentare znao i namjerno ih nije uklonio, bez da je jasnije objasnio povezanost između pozivanja na pravo i znanja za komentare.

Istina, treba razgraničiti da se njemu ne sudi za sadržaj tih komentara, nego za tromost u njihovu uklanjanju.¹⁹²

Više je činjenica da je saznao za uklonjeni komentar, a da pritom nije izbrisao još sličnih, dokaz da je morao znati za ilegalan sadržaj pod svojom objavom. Dapače, još je i upozorio komentatore na sadržaj njihovih objava.¹⁹³

Dakle, i nakon što je upozoren, nije moderirao sadržaj na svojem Facebook profilu, nego tu odgovornost samo prebacio na komentatore. Kao što je i portalu Delfi trebalo šest tjedana da reagira te sličnim slučajevima kada elektroničke publikacije zaprime prijavu određenog komentara ispod njihovog članka i ne poduzmu na vrijeme potrebne korake.

7. Pitanje odgovornosti elektroničkih publikacija za cjelokupan sadržaj

Vezano uz dužnosti pružatelja usluga elektroničkih publikacija, osnovna promjena u odnosu na prijašnji ZEM je novouvedeni članak 94. koji u svom trećem stavku propisuje odgovornost pružatelja elektroničke publikacije za cjelokupni objavljeni sadržaj uključujući i sadržaj koji generiraju korisnici ako propusti registrirati korisnika i ako nije na jasan i lako uočljivi način upozorio korisnika na pravila komentiranja i na kršenja odredaba iz stavka 2. toga članka.¹⁹⁴

¹⁹⁰ Ibid., para. 13

¹⁹¹ Ibid., para. 22

¹⁹² Možda bi bilo logičnije da se branio da nije znao niti mogao znati za te komentare, a da ih je i uspio vidjeti da bi oni trebali biti zaštićeni pravom na slobodu izražavanja pa da nije ni imao obvezu ih ukloniti.

¹⁹³ Sanchez protiv Francuske, op.cit., para. 10

¹⁹⁴ Čl. 94., st. 3. ZEM-a

Konačna verzija ovog članka razlikuje se od prvotnog nacrtu prijedloga zakona u kojem nije bilo svojevrstnog kompromisa uvjetovanjem odgovornosti samo ako se propusti registrirati korisnike i ne upozori ih na pravila komentiranja i kršenja odredbi zakona.¹⁹⁵

Međutim, prema mome mišljenju, komentari ispod online članaka sastavni su dio toga članka i samim time bi se na njih trebala vezati određena odgovornost nakladnika za objavljeni sadržaj.

Postoji nekoliko pristupa uređivanju internetskih portala¹⁹⁶ te svaki ima svoje prednosti i mane. Koji god od pristupa da se izabere, pri izboru sadržaja koji će biti dostupan na njihovim stranicama, novinare veže profesionalizam, dodatna razina pažnje te etička i zakonska načela javnog priopćavanja.¹⁹⁷

Prema Kodeksu časti hrvatskih novinara, urednike veže i odgovornost za sadržaj koji objavljuju korisnici, odnosno trebaju osigurati mehanizme koji će onemogućiti ili ograničiti objavljivanje etički i zakonski neprihvatljivog sadržaja te ga u najkraćem roku ukloniti.¹⁹⁸

Kao što je već spomenuto, medijske kuće od objavljenog sadržaja zarađuju pa stoga privlačenje čitatelja raznim mrzilačkim komentarima koji potiču na nasilje isto tako donosi financijsku dobit i više posjeta njihovim stranicama te i veći čitateljski angažman.

Primjerice na Net.hr ispod članaka se redovno mora proći set od barem devet reklama kako bi se došlo do dijela s komentarima, a ispod njih se isto nalaze reklame i oglasi.

Na temu prijedloga novog ZEM-a zanimljivu je i logičnu usporedbu napisao Saša Leković, nekadašnji predsjednik Hrvatskog novinarskog društva od 2015. do 2018. godine¹⁹⁹ u svojoj kolumni za Nacional. Usporedio je komentare ispod online članaka s objavljivanjem svih pristiglih pisama čitatelja u tiskanim novinama bez prethodnog provjeravanja njihova sadržaja.²⁰⁰

¹⁹⁵ Prijedlog Zakona o elektroničkim medijima iz veljače 2020. godine, op.cit. (bilj. 114.)

¹⁹⁶ Neke medijske kuće prvo procjenjuju je li komentar podoban za objavljivanje, neke imaju timove za postmoderiranje, a drugi samo uklanjaju one komentare koje netko od korisnika prijavi kao neprihvatljive prema pravilima komentiranja ili one koji krše zakone.

Kunić, Tamara. Komentari građana, op.cit., str. 60.

¹⁹⁷ Kodeks časti hrvatskih novinara, Hrvatsko novinarsko društvo, 27.11.2009., para. 25.

¹⁹⁸ Ibid.

¹⁹⁹ PREDSEDNIK HRVATSKOG NOVINARSKOG DRUŠTVA SAŠA LEKOVIĆ PODNIO OSTAVKU, HND, 10.5.2018., <https://www.hnd.hr/predsjednik-hrvatskog-novinarskog-drustva-sasa-lekovic-podnio-ostavku> (pristup: 8.4.2022.)

²⁰⁰ POGLED IZBLIZA: Odgovornost nakladnika za komentare je neupitna, ali predloženi zakon je političko nasilje, Nacional, 8.11.2020., <https://www.nacional.hr/pogled-izbliza-odgovornost-nakladnika-za-komentare-je-neupitna-ali-predlozeni-zakon-je-politicko-nasilje/> (pristup: 8.4.2022.)

Kao što se i u tom primjeru nakladnik ne bi mogao osloboditi odgovornosti za njihovu objavu, tako je odgovoran i u slučaju online komentara. Naime, online novine pružaju ispod vlastitih članaka javni prostor za izražavanje mišljenja i pozivaju ljude da to u što većem broju čine. Prema mome mišljenju, ograđivanje od ikakve odgovornosti za taj sadržaj nije utemeljeno jer svatko tko sudjeluje u lancu prijenosa informacija, a pogotovo profesionalno vođeni novinski portali, imaju odgovornost za ono što javno stoji na njihovim stranicama, osobito ako pritom od toga dobivaju i financijsku korist.

Presuda na temelju koje je 2018. godine Jutarnji list Nevenu Cambiju²⁰¹ morao isplatiti odštetu od 50 tisuća kuna dobar je primjer za odgovornost nakladnika za vlastiti sadržaj unatoč činjenici da je bila riječ o difamirajućoj izjavi treće strane.²⁰² Naime, godinu dana ranije Jutarnji list je objavio intervju sa saborskim zastupnikom Mosta Nikolom Grmojom u kojem je on izjavio da je „Državno sudbeno vijeće izvor korupcije“.²⁰³ Unatoč tome što je bila riječ o citatu tuđe izjave, pasivno legitimiran u parnici ipak je bio nakladnik, a ne osoba koja je rečenicu izjavila. Razlog tome je što je Jutarnji list taj koji je odlučio da taj sadržaj bude objavljen na njegovim Internet stranicama, između ostalog znajući i da će taj komentar zastupnika Grmoje sigurno dotični članak učiniti vrlo čitanim.

8. SLAPP i cyberSLAPP tužbe

Prijetnja slobodi govora postoji i u obliku SLAPP tužbi²⁰⁴ – "strateških" tužbi koje su neutemeljene ili pretjerane, a usmjerene su prema zastrašivanju i ušutkivanju onih koji postavljaju pitanja od javnog interesa - novinara, aktivista i udruga. Njihov primarni cilj nije zaštita nekog prava tužitelja, nego da se dugotrajnošću sudskog postupka i financijskim iscrpljivanjem medijskih kuća i novinara oni na legalan način prisile na svojevrsnu autocenzuru kako bi spriječili dodatan priljev raznih neutemeljenih tužbi. Tako se

²⁰¹ Splitski sudac, bivši dekan Pravnog fakulteta u Splitu i bivši član Državnog sudbenog vijeća

²⁰² GRMOJA NAKON PRESUDE BIVŠEM DEKANU I NEKADAŠNJEM ČLANU DSV-a 'Ovaj slučaj pokazuje da u DSV-u itekako ima slučajeva korupcije', Jutarnji list, 18.12.2018., <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/grmoja-nakon-presude-bivsem-dekanu-i-nekadasnjem-clanu-dsv-a-ovaj-slucuj-pokazuje-da-u-dsv-u-itekako-ima-slucajeva-korupcije-8193329> (pristup: 8.4.2022.)

²⁰³ VELIKI INTERVJU S NIKOLOM GRMOJOM 'Državno sudbeno vijeće je izvor korupcije u Hrvatskoj, ne mogu nam korumpirani ljudi birati suce', Jutarnji list, 12.11.2017., <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/veliki-intervju-s-nikolom-grmojom-drzavno-sudbeno-vijece-je-izvor-korupcije-u-hrvatskoj-ne-mogu-nam-korumpirani-ljudi-birati-suce-6736914> (pristup: 8.4.2022.)

²⁰⁴ Strategic Lawsuits against Public Participation (tužbe usmjerene protiv javnog sudjelovanja)

vršiti pritisak i na ostale spomenute osobe ili organizacije koje govore o nekom društvenom problemu.²⁰⁵

Tako je, prema istraživanju Hrvatskog novinarskog društva, u RH trenutno aktivna 951 tužba protiv medija i novinara, od kojih su čak 928 parnični postupci za naknadu štete zbog povrede časti i ugleda.²⁰⁶ Ne postoji detaljnija analiza koliki se postotak tih tužbi stvarno može podvesti pod SLAPP tužbe zlouporabe pristupa sudu, no tijekom 2019., 2020. i 2021. godine u kaznenim postupcima protiv novinara doneseno je ukupno 39 rješenja kojima je odbačena privatna tužba, 53 rješenja o obustavi postupka, 2 odbijajuće presude te 20 oslobađajućih, dok je osuđujućih bilo svega 11.²⁰⁷ Iz tih podataka može se vidjeti da se podiže puno tužbi, no da rijetko uspijevaju ishoditi osuđujuću presudu. Međutim, čak i kad se u konačnici ne donese osuđujuća presuda, troškovi postupka su i dalje izrazito visoki, pogotovo ako se protiv istog nakladnika vodi nekoliko parnica. Primjerice, Hanza media se treba nositi s 443 aktivne parnice, od kojih svaka prosječno košta 95 000 kuna.²⁰⁸

Ovaj problem prepoznat je i na razini EU pa je u travnju 2022. godine predložena direktiva koja bi uređivala zaštitu novinara i uređenje na koji način bi sudovi pristupali SLAPP tužbama, tj. mjere smanjivanja njihova broja.²⁰⁹

Međutim, takav tip tužbi ipak je većinom specifičan za imućnije javne ličnosti poput političara, dužnosnika, sudaca i biznismena.²¹⁰ Budući da javno kritiziranje rada političara i ljudi na vlasti uživa veću razinu zaštite slobode izražavanja,²¹¹²¹² smatram da odgovornost medijskih kuća i za komentare ispod članaka ne bi trebala predstavljati dodatnu prijetnju od takvih tužbi. Fokus

²⁰⁵ Oružje političara i moćnika protiv onih koji propituju njihov rad: Odvjetnica Vanja Jurić za RTL.hr piše o tzv. SLAPP tužbama, RTL.hr, 10.4.2021., <https://www.rtl.hr/vijesti-hr/novosti/otvoreni-uvodnik/4013510/oruzje-politicara-i-mocnika-protiv-onih-koji-propituju-njihov-rad-odvjetnica-vanja-juric-za-rtlhr-pise-o-tzv-slapp-tuzbama/> (pristup: 8.4.2022.)

²⁰⁶ ISTRAŽIVANJE HND-A: BROJ TUŽBI PROTIV NOVINARA I MEDIJA U PORASTU, AKTIVNO NJIH NAJMANJE 951, HND, <https://www.hnd.hr/istrazivanje-hnd-a-broj-tuzbi-protiv-novinara-i-medija-u-porastu-aktivno-njih-najmanje-951> (pristup: 22.6.2022.)

²⁰⁷ Ibid. (pristup: 22.6.2022.)

²⁰⁸ Ibid. (pristup: 22.6.2022.)

²⁰⁹ Commission tackles abusive lawsuits against journalists and human rights defenders 'SLAPPs', https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_2652 (pristup: 22.6.2022.)

²¹⁰ Oružje političara i moćnika protiv onih koji propituju njihov rad: Odvjetnica Vanja Jurić za RTL.hr piše o tzv. SLAPP tužbama, op.cit. (bilj. 205.) (pristup: 8.4.2022.)

²¹¹ Dr. McGonagle, Tarlach. Expert paper on hate speech, op.cit., str. 19.

²¹² Tako je zadarski općinski sud u ožujku 2022. godine oslobodio dvojicu privedenih za remećenje javnog reda i mira nakon što su jajima gađali hrvatskog premijera Andreja Plenkovića, a prije toga na jedan članak objavili uvredljive komentare protiv premijera u kojima su i rekli da ga treba gađati jajima. Sud je u obrazloženju oslobađajuće presude napisao da oni u komentarima nisu pozivali na nasilje nego izrazili svoje političke stavove.; Dvojica Zadrana nazivali Plenkovića pavijanom i pozivali na gađanje jajima, sud ih oslobodio krivnje, Večernji list, 25.3.2022., <https://www.vecernji.hr/vijesti/dvojica-zadranina-nazivali-plenkovica-pavijanom-i-pozivali-na-gadanje-jajima-sud-ih-oslobodio-krivnje-1573667> (pristup: 31.5.2022.)

je ipak na raznim oblicima govora mržnje koji je sam po sebi usmjeren na ranjive, marginalizirane skupine u društvu, u koje političari zasigurno ne spadaju.

Varijanta SLAPP tužbi usmjerena na ograničavanje slobode izražavanja i anonimnosti u komentarima na internetu naziva se cyberSLAPP. Njeni ciljevi i metode slične su kao i kod SLAPP tužbi, no odnose se na *online* govor pojedinaca koji u komentarima na elektroničkim publikacijama i forumima javno kritiziraju velike korporacije, javne ličnosti, političare, itd. Osim visokih troškova parničnja, ovakve tužbe imaju za cilj i otkrivanje identiteta komentatora kako bi se ostali zaplašili i potencijalno odlučili ubuduće ne iznositi javne kritike kako ih ne bi zadesila slična sudbina.²¹³ U radu su već obrađeni problem treba li elektronička publikacija uvijek odati identitet komentatora te presuda ESLJP Der Standard protiv Austrije u kojoj je zaključeno da portal u pitanju nije bio dužan otkriti identitet komentatora jer domaći sudovi nisu adekvatno objasnili zašto je pravo na slobodu izražavanja u tom slučaju bilo manje bitno od prava na privatnost osobe protiv koje su komentari bili upućeni.

Za razliku od Europske unije, Sjedinjene Američke Države imaju otvoreniji pristup²¹⁴ prema slobodi govora i slobodi medija koje su zajamčene prvim amandmanom njihova Ustava.²¹⁵

Vrhovni sud SAD-a potvrdio je da je anonimno izražavanje mišljenja na internetu dio slobode govora koji je zaštićen prvim amandmanom Ustava.²¹⁶

Communications Decency Act zakon je koji štiti Internet korisnike od građanske odgovornosti za dijeljenje sadržaja koji je netko drugi napisao, čak i ako se tekst profesionalno doradi.²¹⁷

Primjerice ako na online novinskom portalu uvodni članka napiše anonimni bloger, pružatelj elektroničke publikacije mogao bi se pozvati na odjeljak 230. spomenutog zakona i izuzeti se od odgovornosti za sadržaj treće strane.²¹⁸ Pružatelj elektroničke publikacije, bloga ili foruma pozivanjem na taj članak može se zaštititi i od odgovornosti za komentare korisnika.²¹⁹

Takve cyberSLAPP tužbe upućene protiv pojedinaca na internetu obično se nazivaju „John Doe” tužbe jer je tuženik nepoznat i anonim. Međutim kad započne sudski postupak, sud može uputiti nalog davatelju internetskih usluga, osobi koja upravlja blogom ili pružatelju elektroničke publikacije da otkrije identitet komentatora. Budući da nalog nije uručen

²¹³ What is cyberSLAPP?, <https://www.acluohio.org/en/what-cyberslapp> (pristup: 22.6.2022.)

²¹⁴ Munivrana Vajda, Šurina Marton, Gdje prestaju granice slobode izražavanja, a počinje govor mržnje?, op.cit., str. 464.

²¹⁵ Constitution of the United States, Senate.gov, amandman 1.

https://www.senate.gov/civics/constitution_item/constitution.htm (pristup: 15.4.2022.)

²¹⁶ What is cyberSLAPP?, op.cit. (bilj. 213.), (pristup: 22.6.2022.)

²¹⁷ Ibid., str. 2.

²¹⁸ Ibid., str. 2.

²¹⁹ Ibid., str. 1.

anonimnom komentatoru, on često ni nije svjestan da se postupak protiv njega pokreće. Tom problemu se doskočilo tako što davatelji internetskih usluga znaju obavijestiti korisnika u pitanju, tako da i on može poduzeti pravne korake.²²⁰

Kao što je već u ovom radu obrađeno, takav pristup u RH nije prihvaćen jer je ona dio europskog pravnog prostora koji ima restriktivniji pogled na doseg slobode izražavanja.

Kod nas pravo na anonimnost nije zaštićeno, što je i vidljivo iz trenda da se zahtijeva registracija korisnika, no istraživanjem sam pokazala da svejedno vrlo lako mogu ostati *de facto* anonimni. Međutim, pitanje otkrivanja identiteta komentatora ne pojavljuje se samo ako su oni anonimni, nego i kod registriranih korisnika jer je drugima vidljiv samo njihov nadimak.

9. Prijedlozi i primjeri dobre prakse

Norveška Internet stranica s tehnološkim vijestima uvela je sustav da je za komentiranje ispod članka potrebno odgovoriti na par pitanja o samom tekstu.²²¹ Na taj način se ustanovi je li osoba stvarno pročitala članak, a ne samo naslov, te se filtriraju korisnici koji stvarno žele nešto komentirati, a ne samo napisati brzopotezni komentar s ciljem poticanja svađe.

Još jedna pozitivna strana kviza je što ga korisnici često rješavaju kako bi provjerili zapamćeno, a ne nužno komentirali.²²² Na taj ih se način potakne da još jednom razmisle o onome što su pročitali, a ne da samo besciljno prožimaju niz članaka.

Pitanja nema puno, oko tri, te se nasumično generiraju, a odgovori su višestrukog izbora.²²³ Na taj način nije previše otežano komentirati, ali za one nestrpljive ipak dovoljno da im se neće isplatiti upuštati u to.

Spomenuti norveški portal nije kviz o pročitanom uvrštavao na svaki svoj članak, nego na one aktualnije za koje se očekuje da će čitateljski angažman biti veći.²²⁴ Ipak je to dodatan zadatak

²²⁰ Potential Legal Challenges to Anonymity, <https://www.dmlp.org/legal-guide/potential-legal-challenges-anonymity> (pristup: 23.6.2022.)

²²¹ With a quiz to comment, readers test their article comprehension, NRKbeta, 10.8.2017., <https://nrkbeta.no/2017/08/10/with-a-quiz-to-comment-readers-test-their-article-comprehension/>, (pristup: 14.5.2022.)

²²² Ibid., (pristup: 14.5.2022.)

²²³ This site is “taking the edge off rant mode” by making readers pass a quiz before commenting, NiemanLab.org, 1.3.2017., <https://www.niemanlab.org/2017/03/this-site-is-taking-the-edge-off-rant-mode-by-making-readers-pass-a-quiz-before-commenting/> (pristup: 14.5.2022.)

²²⁴ Ibid. (pristup: 14.5.2022.)

za novinare same autore teksta. Međutim smatram da desetak pitanja i odgovora nije komplicirano za osmisliti te da ne zahtijeva previše dodatnog vremena.

Također, njihov kviz je *open source*, tako da koncept svatko tko želi lako može iskoristiti na svojim stranicama.²²⁵

Naravno da ovaj sustav neće moći iskorijeniti sav govor mržnje u komentarima, ali se čini kao dobar međukorak između početne mržnje korisnika i njegova pisanja nepromišljenog komentara u kojem poziva na nasilje.

Jedan od problema moderiranja komentara je činjenica da se razne novinske kuće bore s financiranjem kako bi opstale te da im još plaćanje moderatora i softvera za moderiranje nije glavno na listi prioriteta. Međutim, trebalo bi biti.

Zato postoji niz načina kako bi si i s ograničenim resursima olakšali posao.

Primjerice mogu omogućiti komentiranje samo određenih članaka, a da pritom osiguraju da su teme dovoljno raznolike.²²⁶ Tako mogu unaprijed procijeniti koji članci bi mogli privlačiti komentare poticanja na mržnju i nasilje pa ograničiti njihovo komentiranje. Problem je što tu dolazi do sukoba različitih interesa – što većeg angažmana na njihovim stranicama kako bi dobili više novca od oglašivača i nastojanja da im portal bude pozitivna i sigurna zajednica.

Mogućnost komentiranja može se i ograničiti u određenim periodima u danu. Primjerice u vrijeme noćnih sati kada ih nitko u redakciji ne može moderirati, s ciljem da se u međuvremenu ne nakupi previše njih. Međutim, transparentnosti radi, trebalo bi upozoriti korisnike kada će komentiranje biti onemogućeno.²²⁷

Komentiranje se može i ograničiti na određeni vremenski period od objavljivanja članka, u kojem korisnici mogu izraziti svoje mišljenje²²⁸, ali nakon što taj vremenski okvir istekne, fokusiraju se na druge, novije objave.

²²⁵ Our comment quiz module is now Open Source, NRKbeta, 6.3.2017., <https://nrkbeta.no/2017/03/06/our-comment-quiz-module-is-now-open-source/> (pristup: 14.5.2022.)

²²⁶ Allow comments on selected content, OnTheLineNewsrooms, <https://newsrooms-ontheline.ipi.media/measures/allow-comments-on-selected-content/> (pristup: 25.5.2022.)

²²⁷ Block comments for certain times, OnTheLineNewsrooms, <https://newsrooms-ontheline.ipi.media/measures/block-comments-for-certain-times/> (pristup: 25.5.2022.)

²²⁸ Limit the time for comments, OnTheLineNewsrooms, <https://newsrooms-ontheline.ipi.media/measures/limit-the-time-for-comments/> (pristup: 25.5.2022.)

10. Zaključak

Pitanje slobode govora opširna je i bitna tema, no govor mržnje kao njegova „druga strana kovanice“ jednako je važna i zahtjevna tema u suvremenom svijetu koji postaje sve više osviješten i oprezan na probleme mržnje i nasilja.

Smatram da društvo ipak napreduje u tom pogledu, jer da je suprotno, ne bi bilo toliko nastojanja na međunarodnoj razini da se količina govora mržnje stabilizira i svede na najmanju moguću mjeru, a da se pritom nikome ne uskrati sloboda govora unutar svojih ograničenja.

Kazneni zakon propisuje mnoga kaznena djela vezana uz mržnju i pozivanje na nasilje i agresiju. Kaznene presude uglavnom se odnose na uvredu i klevetu te prije izmjena zakona na teško sramoćenje. Pohvalno je i korisno da ta kaznena djela jesu prepoznata u zakonu, no nisam naišla ni na jedan domaći predmet u kojem su neka od tih djela počinjena putem komentara elektroničkih publikacija. Međutim, nemogućnost pronalaska takvih presuda me nije dovela do zaključka da takvih slučajeva nema, zato što mi je svakidašnji boravak na portalima pokazao upravo suprotno.

Kod donošenja odluka naši sudovi bi na ispravan način trebali primjenjivati test proporcionalnosti Europskog suda za zaštitu ljudskih prava. Kao i za brojna druga zajamčena prava, presude Europskog suda za ljudska prava iznimno su korisne državama članicama Vijeća Europe, jer uspostavljaju pravne standarde, ali i ujednačene pristupe problemima. Budući da se odlučuje od slučaja do slučaja, ovo pitanje nikad neće biti u potpunosti riješeno, ali određeni temelji postoje i vidljivo je da države u svojim zakonodavstvima pokušavaju ići u korak s vremenom.

Nije prošlo dovoljno vremena od njegova donošenja, pa ćemo još vidjeti kako će u praksi funkcionirati novi Zakon o elektroničkim medijima i njegovo uređenje odgovornosti elektroničkih publikacija. U suštini novine u zakonu nisu donijele nikakvu značajnu promjenu u odnosu na prijašnje zakonodavno uređenje budući da same publikacije izbjegavaju odgovornost prema čl. 94. na relativno jednostavan način. Vrijeme će pokazati jesu li propisane obveze i novčane kazne dovoljne da elektroničke publikacije ozbiljnije shvate problem širenja mržnje te da nije riječ samo o tome na kome leži odgovornost. Riječ je o tome da se shvati da novinarstvo treba biti u službi javnog interesa.

Novinari bi uz objektivno i sadržajno kvalitetno izvještavanje trebali promovirati i poticati interkulturalnu toleranciju i borbu protiv negativnih stereotipa kojima su obilježene manjinske

skupine, a to je nemoguće bez moderiranja cjelokupne internet stranice. Pokazala sam razloge zašto smatram da je to bitno te zašto bi njihova odgovornost trebala biti propisana. Međutim, u svemu treba naći ravnotežu pa tako bi i odgovornost novinara trebala ovisiti o brojnim, u radu nabrojanim, faktorima te ne biti apsolutna.

Uvoditi obvezu moderiranja komentara jest zahtjevno, jer redakcije za to moraju imati kapaciteta, ali u ovom radu sam pokazala da je nužno i izvedivo. Moderator time postaju oni koji odlučuju o ograničavanju tuđe slobode izražavanja, no to je njihov privatni prostor i imaju na to pravo kao što bi i osoba imala pravo obrisati grafit koji joj je netko nacrtao na kuću, bez da prethodno sud odlučuje je li bila riječ o prekršaju ili nije.

Također, elektroničke publikacije najviše mogu unazaditi novčane kazne ako ih sudovi budu nerazmjerno određivali bez uzimanja u obzir veličine elektroničke publikacije. U radu je problematizirano da su kriteriji za određivanje težine povrede, prema kojoj bi sud odlučivao o kazni, nejasno postavljeni zato što je obvezu registriranja korisnika kao uvjet za oslobođenje nakladnika od odgovornosti za komentare vrlo jednostavno izvršiti. Zato financijsko kažnjavanje uvijek treba oprezno provoditi.

Iz provedenog istraživanja zaključujem da nisu sve elektroničke publikacije s jednakom ozbiljnošću pristupile obvezi registriranja korisnika i upozoravanja na zakonske norme. Po mom mišljenju je riječ o dosta jednostavnoj obvezi u odnosu na onu koja je bila propisana prvobitnim prijedlogom ZEM-a pa mi njihovo olako shvaćanje tog zadatka ne daje pretjeranu nadu u pozitivne pomake u budućnosti.

Stvaranje lažnog profila, čiji je trag otežano utvrditi, izrazito je lako pa samim time ovakav pokušaj „čišćenja“ komentatorskih zajednica od komentara koji potiču na mržnju i nasilje ne bi trebao biti osnovno i jedino rješenje. Ideja da će ako pišu pod pravim imenom, komentatori biti uljudniji i paziti da ne čine kaznena djela nije zaživjela, zato što je i dalje davanje pravog imena i e-maila jednostavno izbjeći.

Prijavljivanje komentara donekle funkcionira, ali i to ovisi od publikacije do publikacije. Naime, od više načina moguće prijave komentara, najčešći je putem e-maila. To zahtijeva popriličan korisnički trud i angažman. Smatram da je taj način neprihvatljivo koristiti kao jedinu opciju moderiranja jer se na čitatelja stavlja nepotreban teret koji bi trebao biti na novinskoj redakciji.

Također, navela sam nekoliko jednostavnih načina kako i s ograničenim resursima olakšati redakcijama da moderiraju komentare te kako da općenito komentatorske zajednice učine sadržajno prihvatljivijima.

Usprkos svim suvremenim preprekama na koje novinarstvo nailazi, smatram da preuzimanje odgovornosti za cjelokupan sadržaj na svojim elektroničkim publikacijama može dovesti do pozitivnog ishoda.

Pri poslovnim strategijama i načinima promoviranja članaka i sadržaja na svojim portalima previše se uzima kao zadana pretpostavka da čitatelje isključivo privlači negativan sadržaj. A možda bi baš elektroničke publikacije kao ugodno i inkluzivno mjesto bile posjećenije nego sada. Možda bi financijski profitirali da ozbiljno sustavno uklanjaju govor mržnje i ostavljaju prostora za konstruktivnu raspravu. Za početak je možda čak dovoljno isticanje pozitivnih i argumentiranih komentara na vrhu liste. Male promjene čine veliku razliku.

Korisnu stvar je napravio Winnipeg Press. Taj je kanadski portal korisnicima koji u komentarima često šire govor mržnje dopustio da samo oni vide svoje komentare dok su za ostale čitatelje oni skriveni. Neka oni objavljuju u svojem izoliranom svijetu, poručuju iz te redakcije.²²⁹

Kao što se vidi, stvar s govorom mržnje nije nimalo jednostavna. Mržnja jest zlo, i ta se tvrdnja ne može smisleno opovrći. Njoj u prilog ide bezbroj primjera iz povijesti. Ali i sadašnjosti. Tako će, nažalost, biti i u budućnosti. Pa što nam je onda činiti? Kako izbjeći promašaje koji dovode do raznih oblika pravne odgovornosti, a u konačnici i političke?

Jedan od mehanizama je, očito, određivanje granice prava na slobodu mišljenja i izražavanja - zabrana "govora mržnje" (kao skupnog naziva za promicanje nasilja, mržnje, diskriminacije ili nesnošljivosti). Suvremeni temelj takvom pristupu postavio je Karl Popper, austrijsko-britanski filozof, među najutjecajnijima u 20. stoljeću. U svom djelu „Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji“ (*The Open Society and Its Enemies*, 1945.) upoznao nas je s paradoksom tolerancije koji u slobodnoj interpretaciji glasi: tolerancija može postojati samo prema tolerantnima, prema onima koji to nisu tolerancije ne može biti, jer će u suprotnom tolerancija biti dovedena u pitanje. Prema tom paradoksu zagovornici tolerancije priznaju opravdanost netolerantnog ponašanja prema nasilnicima. Takav pristup propisuje i Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda svojim ograničenjima slobode izražavanja (čl. 17.).

²²⁹ Brown, Alexander. Models of governance of online hate speech, op.cit., str. 38.

I sve se naše škole ponose natpisom koji govori da u njima vlada nulta stopa tolerancije na nasilje. Svakodnevica nas, istina, svako malo demantira da je tome tako, ali vrijedi uvijek iznova pokušavati. Isto vrijedi i za novinare i medije i za njihovu odgovornost prema javnosti. Isto vrijedi za sve, svi smo mi u manjoj ili većoj mjeri suodgovorni.

11. Popis literature

Pravni izvori:

a) Nacionalni:

1. Kazneni zakon ("Narodne novine" br. 125/11., 144/12., 56/15., 61/15., 101/17., 118/18., 126/19., 84/21.)
2. Kodeks časti hrvatskih novinara, Hrvatsko novinarsko društvo, 27.11.2009
3. Pravilnik o zaštiti maloljetnika u elektroničkim medijima, („Narodne novine“ br. 28/15.)
4. Prijedlog Zakona o elektroničkim medijima iz veljače 2020. godine, <https://esavjetovanja.gov.hr/Econ/MainScreen?EntityId=13393>
5. Ustav Republike Hrvatske ("Narodne novine" br. 56/90., 135/97., 8/98. - službeni pročišćeni tekst, 113/00., 124/00. - službeni pročišćeni tekst, 28/01., 41/01. - službeni pročišćeni tekst, 76/10., 85/10. - službeni pročišćeni tekst, 5/14.)
6. Zakon o elektroničkim medijima ("Narodne novine" br. 111/21.)
7. Zakon o medijima ("Narodne novine" br. 59/04., 84/11., 81/13.)
8. Zakon o obveznim odnosima ("Narodne novine" br. 35/05., 41/08., 125/11., 78/15., 29/18., 126/21.)

b) Međunarodni:

1. Constitution of the United States, Senate.gov, https://www.senate.gov/civics/constitution_item/constitution.htm
2. Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda (NN-MU 18/97, 6/99, 14/02, 13/03, 9/05, 1/06, 2/10),
3. Ujedinjeni narodi (Opća skupština), Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, (rezolucija br. 2200 A /XXI/), 1966.

Soft law:

1. Rabat Plan of Action on the prohibition of advocacy of national, racial or religious hatred that constitutes incitement to discrimination, hostility or violence, od 11. siječnja 2013.
2. Recommendation No. R 97/20 on “hate speech” adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe od 30. svibnja 1997.
3. Vijeće za ljudska prava, Opći komentar br. 34, članak 19. : Freedoms of opinion and expression, 12. rujna 2011.

Znanstveni radovi:

1. Allcott, Hunt; Gentzkow, Matthew; Yu, Chuan. Trends in the Diffusion of Misinformation on Social Media, 2018.
2. Brown, Alexander. Models of governance of online hate speech, Vijeće Europe, 2020.
3. Dr. McGonagle, Tarlach. The Council of Europe against online hate speech: Conundrums and challenges, expert paper
4. European Court of Human Rights, Internet: case-law of the European Court of Human Rights, Updated: June 2015, Vijeće Europe, 2011., nova verzija 2015.,
5. Gagliardone, Iginio; Gal, Danit; Alves, Thiago; Martinez, Gabriela, Countering Online Hate Speech, UNESCO, 2015.
6. Goodman, Emma. Online comment moderation: emerging best practices, the World Association of Newspapers, 2013.
7. Heatherly, Kyle A.; Fargo, Anthony L; Martin, Jason A., Anonymous Online Comments: The Law and Best Media Practices from Around the World, 2014.
8. Homa, Melita. Kršenje prava djece u hrvatskim medijima, Diplomski rad, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku, Osijek, 2020.
9. Kunić, Tamara. Komentari građana na informativnim portalima kao dio participativnog novinarstva, Disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb, 2021.
10. Mijić Vulinović, Ivana. Ograničenja slobode izražavanja u Republici Hrvatskoj u odnosu na međunarodno pravo, s posebnim osvrtom na presude Europskog suda, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, god. 58, 3/2021

11. Munivrana Vajda, Maja; Šurina Marton, Andrea. Gdje prestaju granice slobode izražavanja, a počinje govor mržnje? analiza hrvatskog zakonodavstva i prakse u svjetlu europskih pravnih standarda, Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu (Zagreb), vol. 23, broj 2/2016
12. Paasch-Colberg, Sünje; Strippel, Christian. „The Boundaries are Blurry...”: How Comment Moderators in Germany See and Respond to Hate Comments, Journalism Studies, 2022.
13. Rokša Zubčević, Asja; Bender, Stanislav; Vojvodić, Jadranka. Regulatorni organi za medije i govor mržnje, Beograd, 2018.
14. Trykhlil, Kristina. The principle of proportionality in the jurisprudence of the European Court of Human Rights, EU and comparative law issues and challenges series (ECLIC) Vol. 4 (2020), Osijek

Knjige:

1. Klarić, Petar; Vedriš, Martin. Građansko pravo, Zagreb, 2014.
2. Popper, Karl. The Open Society and Its Enemies, London, 1945.

Istraživanja:

1. News Comments: What Happens When They're Gone or When Newsrooms Switch Platforms, University of Texas at Austin, Center for Media Engagement, <https://mediaengagement.org/research/comment-changes/> (pristup: 7.4.2022.)
2. Reuters Institute Digital News Report 2022.

Internetske stranice i novinski članci:

1. 12 Free Email Services (Without Phone Verification), 8.5.2021., <https://red-dot-geek.com/free-email-services-no-phone/> (pristup: 24.4.2022.)
2. 6 in 10 of you will share this link without reading it, a new, depressing study says, 16.6.2016., The Washington Post, <https://www.washingtonpost.com/news/the-intersect/wp/2016/06/16/six-in-10-of-you-will-share-this-link-without-reading-it-according-to-a-new-and-depressing-study/> (pristup: 26.5.2022.)
3. Allow comments on selected content, OnTheLineNewsrooms, <https://newsrooms-ontheline.ipi.media/measures/allow-comments-on-selected-content/> (pristup: 25.5.2022.)

4. Block comments for certain times, OnTheLineNewsrooms, <https://newsrooms-ontheline.ipi.media/measures/block-comments-for-certain-times/> (pristup: 25.5.2022.)
5. Commission tackles abusive lawsuits against journalists and human rights defenders 'SLAPPS', https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_2652 (pristup: 22.6.2022.)
6. Definition of hate, Merriam-Webster, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/hate> (pristup stranici: 4.4.2022.)
7. Dvojica Zadrana nazivali Plenkovića pavijanom i pozivali na gađanje jajima, sud ih oslobodio krivnje, Večernji list, 25.3.2022., <https://www.vecernji.hr/vijesti/dvojica-zadrana-nazivali-plenkovica-pavijanom-i-pozivali-na-gadanje-jajima-sud-ih-oslobodio-krivnje-1573667> (pristup: 31.5.2022.)
8. GOOGLE ANALYTICS 4 - NOVA GENERACIJA, 20.3.2022., <https://www.biconsult.hr/gdprcroatia/1855-google-analytics-4-nova-generacija> (pristup: 24.4.2022.)
9. GRMOJA NAKON PRESUDE BIVŠEM DEKANU I NEKADAŠNJEM ČLANU DSV-a 'Ovaj slučaj pokazuje da u DSV-u itekako ima slučajeva korupcije', Jutarnji list, 18.12.2018., <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/grmoja-nakon-presude-bivsem-dekanu-i-nekadasnjem-clanu-dsv-a-ovaj-slucaj-pokazuje-da-u-dsv-u-itekako-ima-slucajeva-korupcije-8193329> (pristup: 8.4.2022.)
10. Identificirane prve žrtve masakra: "Bio je najsladi dječak kojeg sam ikad poznao", Index.hr, 24.5.2022., <https://www.index.hr/vijesti/clanak/identificirane-prve-zrtve-masakra-amerie-jo-je-prije-dva-tjedna-navrsila-10-godina/2366960.aspx> (pristup: 25.5.2022.);
11. Identificirane prve žrtve pokolja u SAD-u: 'Bio je najsladi dječak kojeg sam ikad poznao...', 24 sata, 25.5.2022., <https://www.24sata.hr/news/identificirane-prve-zrtve-pokolja-u-sad-u-bio-je-najsladi-djecak-kojeg-sam-ikad-poznao-837861>, (pristup: 25.5.2022.);
12. ISTRAŽIVANJE HND-A: BROJ TUŽBI PROTIV NOVINARA I MEDIJA U PORASTU, AKTIVNO NJIH NAJMANJE 951, HND, <https://www.hnd.hr/istrazivanje-hnd-a-broj-tuzbi-protiv-novinara-i-medija-u-porastu-aktivno-njih-najmanje-951> (pristup: 22.6.2022.)
13. KONAČNI PRIJEDLOG ZAKONA O ELEKTRONIČKIM MEDIJIMA, drugo čitanje, P.Z.E. br. 62 - predlagateljica: Vlada Republike Hrvatske,

- <https://www.sabor.hr/hr/konacni-prijedlog-zakona-o-elektronickim-medijima-drugo-citanje-pze-br-62-predlagateljica-vlada> (pristup: 1.6.2022.)
14. Konvencija, Ured zastupnika Republike Hrvatske pred Europskim sudom za ljudska prava, <https://uredzastupnika.gov.hr/konvencija-437/437> (pristup: 22.6.2022.)
 15. Limit the time for comments, OnTheLineNewsrooms, <https://newsrooms-ontheline.ipi.media/measures/limit-the-time-for-comments/> (pristup: 25.5.2022.)
 16. Nadograđena mobilna aplikacija „MUP - Sigurnost i povjerenje“, <https://mup.gov.hr/policijske-uprave/nadogradjena-mobilna-aplikacija-mup-sigurnost-i-povjerenje-224820/221216> (pristup: 1.6. 2022.)
 17. New Research Shows that 71% of Americans Now Get News Content via Social Platforms, 12.1.2021., SocialMediaToday, <https://www.socialmediatoday.com/news/new-research-shows-that-71-of-americans-now-get-news-content-via-social-pl/593255/> (pristup: 26.5.2022.)
 18. Odaberite najseljačkiju frazu, zabranit ćemo je u novim komentarima na Indexu, Index.hr, 4.5.2022., <https://www.index.hr/magazin/clanak/odaberite-najseljackiju-frazu-zabranit-cemo-je-u-novim-komentarima-na-indexu/2352320.aspx> (pristup: 7.5.2022.)
 19. Oružje političara i moćnika protiv onih koji propituju njihov rad: Odvjetnica Vanja Jurić za RTL.hr piše o tzv. SLAPP tužbama, RTL.hr, 10.4.2021., <https://www.rtl.hr/vijesti-hr/novosti/otvoreni-uvodnik/4013510/oruzje-politicara-i-mocnika-protiv-onih-koji-propituju-njihov-rad-odvjetnica-vanja-juric-za-rtlhr-pise-o-tzv-slapp-tuzbama/> (pristup: 8.4.2022.)
 20. Our comment quiz module is now Open Source, NRKbeta, 6.3.2017., <https://nrkbeta.no/2017/03/06/our-comment-quiz-module-is-now-open-source/> (pristup: 14.5.2022.)
 21. Ovo su žrtve krvavog napada u Teksasu: ‘Moja teta nije uspjela, žrtvovala se štiteći tu djecu’, Jutarnji list, 25.5.2022., <https://www.jutarnji.hr/vijesti/svijet/ovo-su-zrtve-krvavog-napada-u-teksasu-moja-teta-nije-uspjela-zrtvovala-se-stitecu-tu-djecu-15201952> (pristup: 25.5.2022.)
 22. POGLED IZBLIZA: Odgovornost nakladnika za komentare je neupitna, ali predloženi zakon je političko nasilje, Nacional, 8.11.2020., <https://www.nacional.hr/pogled-izbliza-odgovornost-nakladnika-za-komentare-je-neupitna-ali-predlozeni-zakon-je-politicko-nasilje/> (pristup: 8.4.2022.)

23. Potential Legal Challenges to Anonymity, <https://www.dmlp.org/legal-guide/potential-legal-challenges-anonymity> (pristup: 23.6.2022.)
24. PREDSEDNIK HRVATSKOG NOVINARSKOG DRUŠTVA SAŠA LEKOVIĆ PODNIO OSTAVKU, HND, 10.5.2018., <https://www.hnd.hr/predsjednik-hrvatskog-novinarskog-drustva-sasa-lekovic-podnio-ostavku> (pristup: 8.4.2022.)
25. PRIJEDLOG ZAKONA O ELEKTRONIČKIM MEDIJIMA, prvo čitanje, P.Z.E. br. 62 - predlagateljica: Vlada Republike Hrvatske, <https://www.sabor.hr/hr/prijedlog-zakona-o-elektronickim-medijima-prvo-citanje-pze-br-62-predlagateljica-vlada-republike> (pristup: 1.6.2022.)
26. Saznali smo tko su osumnjičeni za silovanje! Dolaze iz situiranih obitelji, Dnevno.hr, 15.10.2019., <https://www.dnevno.hr/vijesti/saznali-smo-tko-su-osumnjiceni-za-silovanje-dolaze-iz-situiranih-obitelji-1378611/> (pristup 8.5.2022.)
27. Subscription Trends in the Digital Media Industry, <https://www.chargebee.com/blog/subscription-trends-digital-media-industry/> (pristup: 6.4.2022.)
28. This site is “taking the edge off rant mode” by making readers pass a quiz before commenting, 1.3.2017., NiemanLab.org, <https://www.niemanlab.org/2017/03/this-site-is-taking-the-edge-off-rant-mode-by-making-readers-pass-a-quiz-before-commenting/> (pristup: 14.5.2022.)
29. Threshold test on hate speech now available in 32 languages, 15.5.2020., <https://www.ohchr.org/en/stories/2020/05/threshold-test-hate-speech-now-available-32-languages>, (pristup: 24.5.2022.)
30. To Break a Hate-Speech Detection Algorithm, Try 'Love', Wired, 26.9.2018., <https://www.wired.com/story/break-hate-speech-algorithm-try-love/> (pristup: 7.5.2022.)
31. Uvjetna kazna novinaru koji je otkrio identitet silovane djevojčice, Radio Slobodna Evropa, 27.1.2022., <https://www.slobodnaevropa.org/a/hrvatska-novinar-zadar-kazna-silovanje-maloljetnica/31674540.html> (pristup 8.5.2022.)
32. Večernji list, korisnički profil 84752, <https://www.vecernji.hr/korisnici/profil/84752> (pristup: 22.5.2022.)
33. VELIKI INTERVJU S NIKOLOM GRMOJOM 'Državno sudbeno vijeće je izvor korupcije u Hrvatskoj, ne mogu nam korumpirani ljudi birati suce', Jutarnji list, 12.11.2017., <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/veliki-intervju-s-nikolom->

[grmojom-drzavno-sudbeno-vijece-je-izvor-korupcije-u-hrvatskoj-ne-mogu-nam-korumpirani-ljudi-birati-suce-6736914](#) (pristup: 8.4.2022.)

34. VIDEO) ŽESTOKO SE 'NASADIVALA' I SVI SU GLEDALI! Uzdasi pred radnikom Čistoće: Samo sto metara dalje momci se isprebijali na kolodvoru, Dnevno.hr, 4.5.2022., <https://www.dnevno.hr/vijesti/video-zestoko-se-nasadivala-i-svi-su-gledali-uzdasi-pred-radnikom-cistoce-samo-sto-metara-dalje-momci-se-isprebijali-na-kolodvoru-1954976/> (pristup 7.5.2022.)
35. What Is A VPN And How Does It Work?, Forbes, 25.1.2022., <https://www.forbes.com/advisor/business/software/what-is-a-vpn-and-how-does-it-work/>, (pristup 8.5.2022.)
36. What is cyberSLAPP?, <https://www.acluohio.org/en/what-cyberslapp> (pristup: 22.6.2022.)
37. What is cyberSLAPP?, <https://www.acluohio.org/en/what-cyberslapp> (pristup: 22.6.2022.)
38. With a quiz to comment, readers test their article comprehension, NRKbeta, 10.8.2017., <https://nrkbeta.no/2017/08/10/with-a-quiz-to-comment-readers-test-their-article-comprehension/>,(pristup: 14.5.2022.)

Presude i sažetci presuda Europskog suda za ljudska prava:

1. ESLJP, Høiness protiv Norveške, zahtjev broj 43624/14., od 19. lipnja 2019.
2. ESLJP, Pihl protiv Švedske, zahtjev broj 74742/14, od 7. veljače 2017.
3. ESLJP, Sanchez protiv Francuske, zahtjev broj 45581/15, od 2. rujna 2021
4. ESLJP, Standard Verlagsgesellschaft mbH protiv Austrije (no. 3), zahtjev broj 39378/15, od 7. prosinca 2021.
5. Magyar Tartalomszolgaltatok Egyesulete (MTE) i Index.hu Zrt protiv Mađarske, zahtjev broj 22947/13, od 2. veljače 2016. godine
6. PIHL V. SWEDEN: NON-PROFIT BLOG OPERATOR IS NOT LIABLE FOR DEFAMATORY USERS' COMMENTS IN CASE OF PROMPT REMOVAL UPON NOTICE, 20.3.2017., <https://strasbourgobservers.com/2017/03/20/pihl-v-sweden-non-profit-blog-operator-is-not-liable-for-defamatory-users-comments-in-case-of-prompt-removal-upon-notice/> (pristup: 27.5.2022.)

7. Press Release of ECHR, Der Standard should not have been forced to reveal online commenters' personal information, ECHR 378 (2021), 7.12.2021
8. Sažetak Delfi AS protiv Estonije, presuda Velikog vijeća od 16. lipnja 2015. godine, broj 64569/09

Pravila komentiranja (uvjeti korištenja) i pravila zaštite privatnosti elektroničkih publikacija:

1. 24 sata pravila komentiranja, <https://www.24sata.hr/flatpages/pravila-komentiranja> (pristup: 14.5.2022.)
2. 24 sata Pravila privatnosti, <https://www.24sata.hr/flatpages/pravila-privatnosti?refresh> (pristup: 25.4.2022.)
3. Dnevno.hr Uvjeti korištenja, <https://www.dnevno.hr/uvjeti-koristenja/> (pristup: 14.5.2022.)
4. Jutarnji list Politika zaštite privatnosti, <https://www.jutarnji.hr/web-static/politika-zastite-privatnosti-15002237> (pristup: 25.4.2022.)
5. Net.hr Uvjeti korištenja, <https://net.hr/info/uvjeti-koristenja> (pristup: 14.5.2022.)
6. Večernji list pravila komentiranja, <https://www.vecernji.hr/pravila-komentiranja/>, (pristup: 14.5.2022.)